

**AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİ ÖNCESİNDEKİ ULUSLARARASI
ANLAŞMALAR: ÜYE DEVLETLER VE ADAY DEVLETLERE
YÖNELİK BİR İNCELEME**

*International Agreements Preceding European Union Membership:
A Review of Them with regard to Member States and Candidate Countries*

Emriye Özlem ŞEKER*

ÖZ

Avrupa Birliği (“AB”) üyeliği öncesindeki uluslararası anlaşmalar, AB hukuku içerisinde özel bir konuma sahiptir. Bununla ilgili olarak, AB’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (“ABİHA”) m. 351, üye devletlerin uluslararası hukuk ve AB hukuku yükümlülükleri arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Madde, üye devletlerin AB hukuku ile uyumsuz olan ve üye oldukları tarih öncesinde akdettikleri uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerinin üyelikten etkilenmeyeceğini; fakat bu uyumsuzlukların çözülmesi gerektiğini düzenlemektedir. Bu çalışma ile ABİHA m. 351, AB üyesi devletler üzerindeki etkileri kadar, aday devletler ve dolayısıyla Türkiye üstündeki yansımaları yönüyle de incelemektedir. Bu çerçevede; ABİHA m. 351 kapsamındaki uluslararası anlaşmalara öncelik tanınmasının ayrıntılı koşul ve yükümlülüklerle tabi olduğu, 2004 sonrasında AB’ye katılan devletlerin bu maddeye dayanma olasılığının zorlaştığı ve bu

* Ar. Gör., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Avrupa Birliği Hukuku Anabilim Dalı. Yorum ve katkıları için Hocalarım Prof. Dr. Sanem BAYKAL ve Yrd. Doç. Dr. İlke GÖÇMEN’e teşekkürlerimi sunarım. Çalışmadaki her türlü eksiklik sadece yazarın sorumluluğudur.

zorlaşma eğilimi doğrultusunda aday devlet olarak Türkiye'nin üyelik müzakeresi süresi içinde bu kapsamdaki uluslararası anlaşmalarını gözden geçirmesinin ileride doğabilecek hukuki ihtilafları en aza indirebileceği sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: ABİHA m. 351, üyelik öncesi uluslararası anlaşmalar, çatışma hükmü, üye devletler, aday devletler

ABSTRACT

Pre-accession international agreements of the Member States of the European Union ("EU") have a special status within the EU law. Treaty on the Functioning of the European Union ("TFEU") art. 351 regulates the relations between the Member States' obligations originating from international law and EU law. According to this provision Member States' obligations arising from international agreements concluded before their accession to the EU shall not be affected by the provisions of the Treaties; however the incompatibilities between these agreements and the EU law shall be eliminated. This paper aims to analyze the impacts of TFEU art. 351 on Member States, along with its reflections on candidate countries and accordingly on Turkey. Conclusions of this paper are the priority given to international agreements within the scope of TFEU art. 351 is subject to detailed conditions and obligations, it is getting difficult for Member States acceding to the EU after 2004 to rely on this priority and in line with this tendency Turkey, as a candidate country, through revising its international agreements during the accession negotiations, could minimise the possible legal conflicts which may arise in the future.

Keywords: TFEU art. 351, pre-accession international agreements, conflict clause, member states, candidate countries

GİRİŞ

Avrupa Birliği ("AB/Birlik")¹ hukukunun uluslararası hukuk bağlamında tanımı ilk olarak Avrupa Birliği Adalet Divanı

¹ Çalışma kapsamında kullanılan "Avrupa Birliği/Birlik" kelimeleri 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması öncesi dönemdeki "Avrupa Toplulukları/Topluluk" kavramlarını da karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

(“ABAD/Divan”)’nin² *Van Gend en Loos*³ kararında yapılmıştır. Divan, bu kararında AB hukukunun yeni bir uluslararası hukuk düzeni kurduğunu belirtmiştir. Divan daha sonra *Les Verts*⁴ kararı ile Birliği kuran antlaşmaların anayasal nitelikte olduğuna, *1/91 sayılı Görüş*’ünde⁵ de Kurucu Antlaşmaların nitelik itibari ile uluslararası anlaşmalardan farklı olmaları nedeniyle bu anlaşmalardan farklı bir yöntemle yorumlanması gerektiğine hükmetmiştir.⁶ Dolayısıyla AB hukuku uluslararası hukuktan bağımsız; ulusüstü niteliği haiz yeni bir hukuk düzenidir.⁷

Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (“ABİHA”)’nın 351. maddesi, farklı hukuk düzenleri olarak kabul edilen uluslararası hukuk ile AB hukuku arasındaki ilişkiyi düzenleyen Kurucu Antlaşma maddelerinden birisidir. İlgili hükme göre üye devletlerin maddede sayılı koşulları sağlayan önceki tarihli uluslararası anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülükleri AB hukukundan etkilenmeyecektir. Dolayısıyla belirli hallerde uluslararası anlaşmalara AB hukuku karşısında öncelik tanınacaktır. Esas itibariyle bir çatışma hükmü olan bu madde, üye devletlere, anayasal nitelikteki Kurucu Antlaşma hükümleri de dahil olmak üzere, birincil ve ikincil hukuktan uluslararası anlaşma lehine ayrılma olasılığı tanınması nedeniyle ilgi çekicidir. Öyleyse madde, bu yönü ile Divan tarafından *Costa v. ENEL*⁸ kararı ile geliştirilen AB hukukunun önceliği ilkesine istisna getirmektedir. Zira üye devletler Kurucu Antlaşmaları imzalayarak egemenlik yetkilerini sınırlamayı kabul etmiştir. Divan’ın yerleşik içtihadı gereği Kurucu Antlaşmalar, uluslararası anlaşmalardan farklı olarak kendine özgü bir hukuk sistemini kurmakta ve üye devletlerin hukuk sistemlerinin parçası haline gelmektedir.⁹ Bu tür bir taahhüt altına giren üye devletlerin Kurucu Antlaşmalarla bağdaşmayan tek taraflı düzenlemeleri, Kurucu Antlaşmalar ile getirilen bütünleşme ve AB hukukunun bir örnek uygulanması

² Çalışma kapsamında “ABAD/Divan” kelimesi, ait olduğu dönemdeki Kurucu Antlaşmalarda yer alan isminden bağımsız olarak “Avrupa Birliği Adalet Divanı ve/veya Avrupa Toplulukları Adalet Divanı” kavramlarını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

³ Case 26/62 *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration*, ECR 1963 - 1.

⁴ Case 294/83 *Parti écologiste "Les Verts" v. European Parliament*, ECR 1986–1339.

⁵ Görüş 1/91, ECR 1991 I-6079.

⁶ KACZOROWSKA A.: *European Union Law*, Routledge, 2011, s. 201.

⁷ BAYKAL S./GÖÇMEN İ.: “Avrupa Birliği Hukukunun Kaynakları Bakımından Normlar Hiyerarşisi”, Prof. Dr. Erdal Onar’a Armağan, Ankara 2013, s. 317.

⁸ Case 6/64 *Flaminio Costa v E.N.E.L (Costa v. ENEL)*, ECR 1964–585.

⁹ *Costa v. ENEL*, s. 593

hedeflerine aykırı düşecektir. Bu nedenle de öncelik ilkesi gereği üye devletler AB hukuku ile çatışan bir ulusal düzenlemenin mevcudiyeti halinde AB hukuku hükmüne üstünlük tanınmalı ve öncelikli olarak uygulanmalıdır.¹⁰ Buna karşın ABİHA m. 351 uyarınca, üye devletlerin, uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirme amacıyla yaptıkları ulusal düzenlemeler ile AB hukukundan kaynaklanan yükümlülüklerin çatışması halinde uluslararası anlaşmaların uygulanmasına ilişkin hükümlere öncelik tanınmakta¹¹, dolayısıyla Divan içtihadı ile geliştirilen öncelik ilkesinden sapılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, AB hukukunun önceliği ilkesine önemli bir istisna getiren ve AB hukuku ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkiyi düzenleyen ABİHA m. 351 ve bu maddenin katılım sürecine yansımaları ayrıntılı olarak incelenecektir. Çalışmanın birinci kısmında maddenin uluslararası hukuktaki kaynağı olan *pacta sunt servanda* ilkesi çerçevesinde maddenin düzenlenme sebebi incelenecektir. Ardından, ikinci kısımda, madde kapsamına giren uluslararası anlaşmalar; tarih, taraflar, konu ve maddenin istisnası başlıkları altında değerlendirilecektir. Bu anlaşmaların belirlenmesini takiben üçüncü kısımda bu anlaşmalara ilişkin olarak üye devletlerin yükümlülükleri incelenecektir. Madde, her ne kadar yalnızca üye devletleri ilgilendiriyor gibi okunsa da; üye olmayı hedefleyen ülkeler bakımından da etkiler doğurmaktadır. Bu yansımalar da, son kısımda mevcut katılım senetleri ve Türkiye'nin üyelik müzakereleri bağlamında incelenecektir. Sonuç kısmında ise üye/katılan ve aday devletlerin uluslararası yükümlülükleri ile ilgili yapılan incelemeler neticesinde maddenin AB hukuku içindeki yeri ve bu kapsamda Türkiye'den beklenen düzenlemeler belirlenmeye çalışılacaktır.

I. ABİHA m. 351 ve Düzenlenme Sebebi

ABİHA m. 351, üye devletlerin Birliğe üye olmadan önce akdettikleri uluslararası anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülüklerini düzenlemektedir

¹⁰ *Costa v. ENEL*, s. 594; CRAIG P./ DE BURCA G.: *EU Law-Text, Cases, and Materials*, Fifth Edition, 2011, Oxford University Press, s. 256-267; KACZOROWSKA, s. 341-363. *Avrupa Birliği Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Faslı: Avukatlar için Yargı ve Temel Haklar Projesi*, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Nisan 2014, s. 23.

¹¹ KOKOTT J.: "AEUV Art. 351 (ex-Art.307 EGV), STEINZ R.: *EUV/AEUV: Vertrag über die Europäische Union und Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union*, 2. Auflage, Verlag C.H. Beck, München 2012, AEUV Art. 351 Rn. 20; SCHMALENBACH K.: "Art. 351 (ex-Art. 307 EGV)", CALLIES C./ RUFFERT M.: *EUV-AEUV Kommentar*, 4. Auflage, Verlag C.H. Beck, München 2012, Art. 351 Rn. 11.

ve Avrupa bütünleşmesinin başlangıcından itibaren Kurucu Antlaşma metinlerindeki varlığını korumaktadır. Madde, 1957 tarihli Avrupa Ekonomik Topluluğu (“AET”) Antlaşması m. 234, bu Antlaşmanın Maastricht Antlaşması ile 1993 yılında değiştirilmiş hali olan Avrupa Topluluğu (“AT”) Antlaşması m. 307 ve son olarak bu Antlaşmanın Lizbon Antlaşması ile 2009 yılında değiştirilmiş hali olan ABİHA m. 351’de¹² aynı şekilde korunmuştur.¹³

Madde, esas itibariyle AET’nin yürürlüğe girdiği yıl olan 1958’den veya daha sonra katılan devletler için katılımlarından önce, âkit üye devlet(ler) ile Birlik dışı üçüncü devlet(ler) arasındaki uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerin Kurucu Antlaşmalardan etkilenmeyeceğini, Kurucu Antlaşmalar ile uluslararası anlaşmalar arasında bir çatışma olması halinde üye devletlerin yapması gereken işlemleri ve sorumluluklarını düzenlemektedir.

Madde konuyu şu şekilde düzenlemektedir;

“Antlaşmalar’daki hükümler, bir veya daha fazla üye devlet ile bir veya daha fazla üçüncü ülke arasında, 1 Ocak 1958’den önce veya daha sonra katılan devletler için katılım tarihlerinden önce akdedilmiş anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülükler hâle getirmez.

Bu anlaşmalar Antlaşmalar’la bağdaşmadığı ölçüde, ilgili üye devlet veya üye devletler, tespit edilen uyumsuzlukları gidermek için gerekli tüm tedbirleri alır. Bu amaçla üye devletler, ihtiyaç halinde birbirlerine yardımcı olurlar ve gerektiğinde ortak bir tavır benimserler.

Üye devletler, 1. paragrafta belirtilen anlaşmaların uygulanmasında, Antlaşmalar uyarınca her bir üye devletin sağladığı avantajların Birliğin

¹² Çalışma kapsamında ABİHA m. 351, ait olduğu dönemdeki Kurucu Antlaşma ismi ve madde numarasından bağımsız olarak “ABİHA m. 351” şeklinde kullanılmıştır.

¹³ Üye devletlerin önceki tarihli uluslararası anlaşmalarına ilişkin olarak AET Antlaşması’ndaki bu düzenlemenin benzeri Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (“AKÇT”) Antlaşması’nda yer almamaktadır. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (“AAET”) Antlaşması’nda [1957] ise konu m. 105 ve 106’da düzenlenmiştir. AAET Antlaşması m. 105 uyarınca, AAET Antlaşması’nın hükümleri, üye devletlerin 1 Ocak 1958’den önce, sonradan üye olan devletler için katılım tarihlerinden önce üçüncü devlet, kişi, işletme, üçüncü devlet vatandaşı veya uluslararası örgüt ile akdedilen anlaşma ve sözleşmelerin uygulanmasını, bunların belirtilen tarihlerden sonra en geç 30 gün içinde Komisyon’a bildirilmesi halinde, etkilemeyecektir. AAET Antlaşması m. 106’de Avrupa Birliği’nin hangi durumlarda üye devletlerin nükleer enerji alanındaki önceki tarihli uluslararası anlaşmalarına halef olacağını düzenlemektedir. AAET Antlaşması m. 106 benzeri bir düzenlemeye AET Antlaşması’nda bu yer verilmemiştir.

kurulmasının ayrılmaz bir parçası olduğu ve bundan dolayı, ortak kurumların oluşturulması, bu kurumlara yetkiler verilmesi ve diğer tüm üye devletlerce aynı avantajların sağlanmasıyla ayrılmaz biçimde bağlı olduğu gerçeğini dikkate alırlar.”

ABİHA m. 351, bir çatışma hükmüdür. Çatışmanın konusu, üye devlet(ler)in üçüncü devlet(ler) ile akdettikleri uluslararası anlaşmalar ile AB hukuku hükümleri arasında aynı konuya ilişkin düzenlemeler arasındaki uyumsuzluklardır. Bu düzenlemenin ilham kaynağı ise, uluslararası hukukun uluslararası anlaşmalara ilişkin genel ilkeleridir. Bu ilkelerden ilki, *pacta sunt servanda* (ahde vefa) ilkesidir.¹⁴ Bu ilke, uluslararası teamül hukukunun derlemesi kabul edilen¹⁵ 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (“Sözleşme”) m. 26’da düzenlenmiştir. Madde uyarınca yürürlükteki her anlaşma ona taraf olanları bağlar ve tarafların onu iyi niyetle icra etmesi gerekir. Dolayısıyla üye devletler ile üçüncü devletler arasındaki önceki tarihli uluslararası anlaşmalar, üye devletlerin sonradan taraf olduğu, üçüncü devletlerin katılmadığı, AB hukuku kurallarından etkilenmemelidir ve taraflar arasında iyi niyetle icra edilmeye devam etmelidir. ABİHA m. 351, bu yönüyle Birliğin uluslararası hukukun temel ilkelerinden olan ahde vefa ilkesine bağlılığını göstermektedir.¹⁶

¹⁴ KOKOTT, Rn. 1.; SCHMALENBACH, Rn. 1; KOUTRAKOS P.: *EU International Relations Law*, Hart Publishing, 2006, s. 301; LAVRANOS N.: “Protecting European Law from International Law”, *European Foreign Affairs Review* 15, 2010, s. 267; GRIMES J.M.: “Conflicts Between EC Law and International Treaty Obligations: A Case Study of the German Telecommunications Dispute”, *Harvard International Law Journal* Volume 35 , Number 2, Spring 1994, s. 543.

¹⁵ Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m. 26’da düzenlenen *pacta sunt servanda* ilkesinin teamül niteliği Uluslararası Adalet Divanı’nın *Fisheries Jurisdiction Case (UK v. Iceland) Kararı* [1973] Rep. 3, s. 18’de onaylanmıştır. Ayrıca bkz. Uluslararası Daimi Adalet Divanı (UDAD) *SS Wimbeldon (France v. Germany)*, 17.08.1923, UDAD, ser. A, No. 1, s. 29-30; *Case concerning certain German interests in Polish Upper Silesia (Germany v. Poland)* (merits), 25.05.1926, UDAD, ser. A, No. 7, s. 19; *Treatment of Polish nationals and other persons of Polish origin or speech in the Dantzig territory*, 04.02.1932, advisory opinion, UDAD, ser. A/B, No. 44, s. 24; *Case C-286/90, Anklagemyndigheden v. Poulsen and Diva Navigation Corp.* ECR 1992 I-6019, s. 6052, para. 9; MANZINI P.: “The Priority of Pre-Existing Treaties of EC Member States within the Framework of International Law”, *European Journal of International Law*, Vol. 12 No. 4, 2001, s. 781-dn. 1.

¹⁶ KOUTRAKOS, s. 301; TERHECHTE J. P.: “Art. 351 TFEU, the Principle of Loyalty and the Future Role of the Member States’ Bilateral Investment Treaties”, *European Yearbook for International Economic Law*, January 2010, s. 1.; MAURÍCIO A.J.: “The Relationship between European Union Law and International Law through the Prism of the Court of Justice’s ETS Judgment: Revisiting Kadi I”, *King's Student Law Review*, Vol. 1, 2013, s. 7.

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde yer alan, uluslararası anlaşmaya taraf devletlerden birinin sonraki uluslararası anlaşmaları ile ilgili bir diğer hüküm de m. 30/4(b)'dir. Divan, *Commission v. United Kingdom*¹⁷ kararında, ABİHA m. 351'in uluslararası hukuktaki dayanağının *pacta sunt servanda* ilkesi ve Sözleşme m. 30/4(b) olduğunu belirtmiştir. Maddenin, uluslararası hukukun genel ilkelerinden *pacta sunt servanda* ve *pacta tertiis* (uluslararası hukuk sözleşmelerinin üçüncü kişiler için hak ve yük doğurmaması) ilkelerinin sonucu düzenlendiği kabul edilmektedir.¹⁸ Bu madde, aralarında öncelik sonralık ilişkisi olan iki anlaşmaya taraf olan bir devletle anlaşmaların sadece birisine taraf olan üçüncü devlet arasındaki ilişkinin, her iki devletin tarafı oldukları anlaşmaya göre yönetileceğini düzenlemektedir. Dolayısıyla uluslararası hukuk kuralları uyarınca, sonraki tarihli uluslararası anlaşma, kendisine taraf olmayan, fakat taraflarından birinin akdetmiş olduğu önceki tarihli uluslararası anlaşmayı etkilememelidir. Bu hükmü ABİHA m. 351'e bağlayacak olursak; önceki tarihli uluslararası anlaşma üye devlet ile üçüncü devlet arasındadır; sonraki tarihli uluslararası anlaşma ise aynı üye devlet ile diğer üye devletler arasındaki Kurucu Antlaşmalardır. Aynı konuya ilişkin sonraki tarihli Kurucu Antlaşma hükmü ile önceki tarihli uluslararası anlaşma hükmü çatıştığında da; üye devlet ile üçüncü devlet arasındaki uluslararası anlaşmadan kaynaklanan ilişki, sonraki tarihli Kurucu Antlaşma hükümlerinden etkilenmemelidir.

Doktrinde maddenin düzenlenme sebebi olarak atf yapılan Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin bir diğer maddesi de m. 27'dir. Bu madde uyarınca uluslararası anlaşmaya taraf devletler, anlaşmayı icra etmeme gerekçesi olarak iç hukukun hükümlerine başvuramaz. Bu maddenin kaynağının da *pacta sunt servanda* ilkesi olduğu kabul edilmektedir.¹⁹ Madde ile AB hukuku arasındaki bu ilişki ise, AB ikincil hukukunun yüksek bütünleşme seviyesi ve ABAD'ın AB hukukunun özel niteliğine ilişkin geliştirdiği içtihadı atf yapılarak kurulmaktadır. Bu görüşe göre ABİHA m. 351 bu madde ışığında okunacak olursa, AB hukuku, kendine özgü

¹⁷ Case C-466/98, *Commission v. United Kingdom*, ECR 2002 I-9427, para. 24.

¹⁸ Maddenin uluslararası hukuk ilkelerinden *pacta tertiis* kuralı sonucu teamül kuralı olduğunu savunan görüş için bkz. VILLIGER M.E.: *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 407. Maddenin *pacta sunt servanda* (Sözleşme m. 26) ve *pacta tertiis* (Sözleşme m. 34) ilkelerinin bir sonucu bir teamül kuralı olduğuna ilişkin görüş için bkz. DÖRR O./SCHMALENBACH K. (eds.): *Vienna Convention on the Law of Treaties - A Commentary*, Springer 2012, s. 534, 540.

¹⁹ VILLIGER, s. 372; LICKOVA M.: "European Exceptionalism in International Law", *The European Journal of International Law*, Vol. 19, no. 3, 2008, s. 471.

özellikleri saklı olmak kaydıyla, üye devletlerin iç hukuku gibi değerlendirilebilir. Dolayısıyla üye devletlerin iç hukuklarının bir parçası olarak kabul edilen AB hukukundan kaynaklanan yükümlülükleri, üçüncü devletlerle yaptıkları önceki tarihli uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerini etkilememelidir.²⁰ Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 27. ve 30. maddelerinin ikisi de *pacta sunt servanda* ilkesine dayandığı ve esas olarak uluslararası kuralların taraf olmayan 3. kişilere ileri sürülememesi sonucunu doğurduğu için dayanılan maddeler uygulamada bir farklılığa neden olmamaktadır.²¹

ABİHA m. 351'in düzenlenme sebebi, ABAD içtihadında ise Birliğin uluslararası hukuka uygun olarak işlenmesi olarak kendine yer bulmaktadır. Konu, bu maddenin yorumuna ilişkin *Burgoa* davasında²² ABAD tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“[İ]lgili maddenin amacı, Antlaşmaların uygulanmasının, uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak, söz konusu üye devletin [Birlik] üyesi olmayan bir devletle akdettiği önceki tarihli uluslararası anlaşma ile ilgili olarak [Birlik] üyesi olmayan devletin haklarına saygı gösterme görevi ve yükümlülüklerini ifasını etkilememesini sağlamaktır.”

Maddenin uluslararası teamül hukukundaki dayanağı, Hukuk Sözcüsü görüşlerinde de yer bulmaktadır. Hukuk Sözcüsü *Kokott*, *Air Transport Association of America and Others* davasındaki görüşünde²³ ABİHA m. 351/1 ile AB hukukunun üye devletler ile üçüncü devletler arasındaki

²⁰ LICKOVA, s. 470; GHOURI A. A.: “Resolving Incompatibilities of Bilateral Investment Treaties of the EU Member States with the EC Treaty: Individual and Collective Options”, *European Law Journal*, Vol. 16, No. 6, November 2010, s. 811.

²¹ LICKOVA s. 471. Uluslararası kamu hukuku açısından bakıldığında ise Kurucu Antlaşmalar, tipik uluslararası anlaşma; AB, uluslararası örgüt olarak değerlendirilebilir. Uluslararası örgütlerce oluşturulan hukukun, ulusal hukuka etkisi 1986 tarihli Viyana Devletlerle Uluslararası Örgütler veya Uluslararası Örgütlerle Uluslararası Örgütler Arasındaki Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin oluşturulması süresince tartışılmıştır. Konuya ilişkin bkz. LICKOVA s. 470-471; MORGENSTERN F.: “The Convention on the Law of the Treaties between States and International Organizations”, DINSTEIN Y. (ed.): *International Law at a Time of Perplexity, Essays in Honour of Shabtai Rossene Martinus*, Martinus Nijhoff Publishers, 1988, s. 439. 1986 tarihli bu Sözleşme, gereken onay sayısına ulaşmadığı için yürürlükte değildir ve AB bu Sözleşme'yi imzalayan taraflar arasında yer almamaktadır, bkz. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsq_no=XXIII-3&chapter=23&lang=en (08/09/2015). Bu nedenle konu sadece 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne göre değerlendirilecektir.

²² Case C-812/79, *Attorney General v. Burgoa* (“*Burgoa*”), ECR 1980 I-2802, para. 8.

²³ Case C-366/10, *Air Transport Association of America and Others* Hukuk Sözcüsü Görüşü, ECR-2011 I-13755, para. 56.

mevcut anlaşmaları, uluslararası hukuk ilkesi olan *pacta sunt servanda* ilkesini de dikkate alarak tanıdığını belirtmiştir. Hukuk Sözcüsü, bu yorumuna ek olarak, AB üyeliğinin, üye devletlere, üçüncü devletlerle daha önceden akdettikleri anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini ihlal etme yükümlülüğü getirmediğini ifade etmiştir.

Madde, her ne kadar uluslararası hukuk yükümlülüklerine uygun bir düzenleme getirmekte ise de; esas itibarıyla amacı üye devletlerin önceki uluslararası anlaşmalarına üstünlük sağlamak değil; uluslararası anlaşmalar ile Kurucu Antlaşmalar arasında bir denge kurmaktır. Madde, bu yönü ile doktrinde uluslararası hukuka uygun olarak bütünleşme ilkesinin²⁴ bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.²⁵ Zira ABİHA m. 351/1, önceki tarihli uluslararası anlaşmalara ilişkin hak ve yükümlülükler Kurucu Antlaşmalar karşısında üstünlük tanırken; ABİHA m. 351/2, bu anlaşmalar ile Kurucu Antlaşmalar arasında çatışan hüküm olması halinde hem âkit üye devlete hem de diğer üye devletlere bu uyumsuzlukları giderme yükümlülüğü getirmektedir. Madde metni uyarınca üye devletler, önceki tarihli uluslararası anlaşmaya taraf olsun olmasın, bu uyumsuzlukları gidermek için gerekli tüm tedbirleri almalıdır.

Sonuç olarak, ABİHA m. 351'in düzenlenme sebebi iki yönlüdür. Birincisi, uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak üye devletlerin üçüncü ülkelerle akdettikleri önceki tarihli uluslararası anlaşmalarının Kurucu Antlaşmalardan etkilenmemesidir. İkincisi ise, üye devletlerin üçüncü devletlerle yaptıkları önceki tarihli uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerinin, uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak AB hukuku yapısı içine aktarılmasını sağlamaktır.²⁶

II. ABİHA m. 351'in Kapsamı

ABİHA m. 351'in, AB hukukunun önceliği ilkesinin istisnası olarak kabul edilmesi ve üye devletlere birincil hukuktan ayrılma imkânı tanınması²⁷

²⁴ "Uluslararası hukuka uygun olarak bütünleşme ilkesi", "*Principle of integration in conformity with international law/Grundsatz der völkerrechtskonformen Integration*" ifadelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

²⁵ KOKOTT, Rn. 1; LAVRANOS N.: "AEUV Artikel 351 (ex-Artikel 307 EGV)", GOEBEN H./ SCHWARZE J./ HATJE A.: *Europäisches Unionsrecht*, 7. Auflage, 2015, Art. 531 Rn. 2; KLABBERS J.: *Treaty Conflict and the European Union*, Cambridge University Press, 2009, s. 116; LAVRANOS, s. 267.

²⁶ KOUTRAKOS, s. 304; KLABBERS (2001), s. 118.

²⁷ ROSAS A.: "The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States", *Fordham International Law Journal*, Volume 34, Issue 5, Article 7, 2011, s. 1315; CRAIG/ DE BURCA, s. 267.

sebebiyle maddenin uygulanabileceği uluslararası anlaşmaların belirlenmesi önemlidir. Bu başlık altında, madde kapsamına giren uluslararası anlaşmalar; tarih, taraf ve konuları açılarından sınıflandırılacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise, maddede uluslararası anlaşmalara ilişkin olarak getirilen şartların kümülatif olması, yani bir uluslararası anlaşmanın madde kapsamında sayılabilmesi için maddede yer alan tüm şartların birlikte gerçekleşmesi gerekliliğidir. Bu başlık altında son olarak da bu maddenin istisnasına yer verilecektir.

a. Tarih Açısından Kapsam: 1 Ocak 1958 veya Katılım Öncesi Akdedilen Uluslararası Anlaşmalar

Uluslararası anlaşmaların tarihi ile ilgili olarak ABİHA m. 351/1, kurucu devletler için 1 Ocak 1958'den veya daha sonra üye olan devletler için katılım tarihlerinden önce akdedilmiş anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülöklere bu maddenin uygulanacağını belirtmiştir. Dolayısıyla tarih konusunda belirleyici kavram "akdedilme"dir ve bu terime yüklenecek anlam maddenin kapsamının belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Tablo 1: Kurucu Devletler ve Sonradan Üye Olan Devletler²⁸

Kurucu Devlet	Üye Devlet	Katılım Tarihi	Üye Devlet	Katılım Tarihi
Almanya	Danimarka	01.01.1973	Çek Cumh.	01.01.2004
Fransa	İngiltere	01.01.1973	Estonya	01.01.2004
İtalya	İrlanda	01.01.1973	Kıbrıs	01.01.2004
Hollanda	Yunanistan	01.01.1981	Letonya	01.01.2004
Belçika	İspanya	01.01.1986	Litvanya	01.01.2004
Lüksemburg	Portekiz	01.01.1986	Macaristan	01.01.2004
	Avusturya	01.01.1995	Malta	01.01.2004
	Finlandiya	01.01.1995	Polonya	01.01.2004
	İsveç	01.01.1995	Slovakya	01.01.2004
			Slovenya	01.01.2004
			Bulgaristan	01.01.2007
			Romanya	01.01.2007
			Hırvatistan	01.07.2013

²⁸ Bu tablo, katılım tarihi esas alınarak hazırlanmıştır ve büyük ölçüde şu çalışmadan faydalanılmıştır. AKGÜL AÇIKMEŞE S.: "Avrupa Birliği'nde Genişleme", AKÇAY B./ GÖÇMEN İ. (eds.) *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, 2d ed, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 647.

Uluslararası anlaşmaların tamamlanması iki aşamadan oluşur. Bunlardan ilki anlaşmanın imzalanması, ikincisi ise imzalanan uluslararası anlaşmanın ilgili devletin iç hukukuna göre onaylanmasıdır. Sadece imzalanan bir uluslararası anlaşma derhal yürürlüğe girmez; bunun için anlaşmanın ayrıca onaylanması gerekmektedir.²⁹ Dolayısıyla, ABİHA m. 351'in metninde geçen "akdedilme" kelimesi ile kastedilen uluslararası anlaşmanın imzalanması ve usulüne uygun olarak onaylanması, yani üye devlet açısından yukarıda belirtilen tarihlerden önce hukuken bağlayıcı hale gelmesidir. Zira ABİHA m. 351/1'de güvence altına alınan hak ve yükümlülükler, esas olarak, katılım öncesi uluslararası anlaşmaların üçüncü devletler için doğurduğu hak ve üye devletler için doğurduğu yükümlülüklerdir. Bununla bağlantılı olarak, uluslararası anlaşmanın sadece imzalanması, maddede geçen akdedilmeye bağlı hak ve yükümlülükleri doğurmayacaktır.³⁰

Maddede onay şartı açıkça belirtilmemiş olsa da; amaçsal yorumla ulaşılabilecek bu sonuç Divan içtihadı ile açıklanmıştır.³¹ Uluslararası anlaşmanın ABİHA m. 351'deki tarihten önce hem imzalanıp hem de onaylanması gerektiğine ilişkin koşul, *Burgoa*³² kararında net bir şekilde ortaya konmuştur. İlgili kararda Divan, dava konusu uluslararası anlaşmaların, ilgili üye devlet AB'ye katılmadan önce imzalanıp onaylandığı için ABİHA m. 351 kapsamında sayıldığına hükmetmiştir.

ABİHA m. 351 kapsamındaki uluslararası anlaşmaların tarihine ilişkin bir diğer konu ise akdedilme tarihinden sonra anlaşmada yapılacak değişikliklerin madde kapsamında sayılıp sayılmayacağı hususudur. Maddenin açık lafzı gereği söz konusu uluslararası anlaşmanın ilgili üye devletin AB üyeliği öncesinde akdedilmesi gerekmektedir. Öyleyse, üyelik tarihinden sonra anlaşmada yapılacak değişiklikler, ABİHA m. 351 kapsamında değerlendirilmeyecektir. Divan, bu konuyu *Open Skies*³³

²⁹ GÖZLER K.: "Uluslararası Anlaşmaları Akdetme ve Onaylama Yetkisi-Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 56-2, s. 78.

³⁰ KOKOTT, Rn. 1; MANZINI, s. 786.

³¹ "Akdedilme" kavramı ilk olarak *Commission v. Italy* (Case 10/61, ECR 1962 1) davasında Divan'ın önüne gelmiştir. Davada İtalya, 23 Mayıs 1956'da imzaladığı, 2 Ocak 1958'de ulusal kanunu ile onayladığı GATT'in ABİHA m. 351 kapsamı içinde olduğunu, zira maddenin onayı değil akdedilme koşulunu düzenlediğini iddia etmiştir. Divan ise, İtalya'nın bu iddiasını reddetmiştir. Dolayısıyla Divan, zımnen de olsa, "akdedilme" kavramının imza ve onayı birlikte içerdiğine hükmetmiştir.

³² *Burgoa*, para. 7.

³³ Bkz. Case C-471/98, *Commission v. Belgium*, ECR 2002, I-9681; Case C-467/98, *Commission v. Denmark*, ECR 2002, I-9519; Case C-468/98, *Commission v. Sweden*, ECR

yargılamalarında yorumlamıştır. Kararda Divan, üye devletlerin taraf oldukları 1944 tarihli Milletlerarası Sivil Havacılık Anlaşması'nda 1995 tarihinde yapılan değişikliklerin Anlaşmanın yeniden müzakeresi anlamına geldiğine, üye devletlerin yeni uluslararası taahhütler altına giremeyeceğine; sadece üyelik tarihinde yürürlükte olan taahhütlerinin devam edebileceğine hükmetmiştir.³⁴ Bu kuralın istisnası ise, sonraki tarihli değişikliklerin AB'ye üye olmadan önce doğan bir yükümlülüğün ifası olması halidir.³⁵

Uluslararası anlaşmaların tarihi ile ilgili tartışmalı bir başka konu da, devletlerin üye olduktan sonra akdettikleri uluslararası anlaşmalara ilişkin konuların daha sonra AB yetki alanına girmesi halinde üye devletlerin ABİHA m. 351'e dayanıp dayanamayacaklarıdır. ABİHA m. 351, uluslararası anlaşmaların tarihi ile ilgili olarak açık şekilde 1 Ocak 1958 veya katılım tarihini belirtmektedir. Dolayısıyla, üye devletin AB'ye katıldıktan sonraki bir tarihte Birliğin yetki alanı dışındaki bir alanda yaptığı uluslararası anlaşma, bu anlaşmanın akdedildiği tarihten sonra üye devletin ilgili alandaki yetkisinin Birliğe geçmesi halinde, ABİHA m. 351 kapsamında sayılmayacaktır.³⁶ Divan içtihadı da bu yönde oluşmuştur. *Cornelis Kramer and Others*³⁷ ile *Procureur General v. Jose Arbelaiz-Emazabe*³⁸ davalarında Divan, üye devletlerin AB'ye katıldıktan sonra akdettikleri uluslararası anlaşmaların, anlaşmanın akdedildiği tarihte Birliğin o alanda yetkisi olmasa dahi, ABİHA m. 351 kapsamında değerlendirilemeyeceğine hükmetmiştir.³⁹

Sonuç olarak, ABİHA m. 351 kapsamındaki uluslararası anlaşmaların belirlenmesi bakımından kilit kavramlardan biri anlaşmanın akdedildiği tarihtir. Madde metninde bu tarih açık olarak kurucu devletler için 1 Ocak 1958, sonradan katılan devletler için de üyelik tarihi olarak belirlenmiştir. İlgili uluslararası anlaşma, bu tarihlerden önce hem imzalanmalı hem de

2002, I-9575; Case C- 469/98, *Commission v. Finland*, ECR 2002, I-9627; Case C-472/98, *Commission v. Luxembourg*, ECR 2002, I-9741; Case C-475/98, *Commission v. Austria*, ECR 2002, I-9797; Case C-476/98, *Commission v. Federal Republic of Germany*, ECR 2002, I-9855.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. ECHOUT P.: *External Relations of the European Union-Legal and Constitutional Foundations*, Oxford EC Law Library, 2005, s. 336.

³⁵ ROSAS, s. 1322.

³⁶ ROSAS, s. 1322; ABİHA m. 351'in bu tür uluslararası anlaşmalara kıyasen uygulanabileceğine ilişkin doktrindeki görüş ve bu uygulamanın şartları için bkz. KOKOTT, Rn. 6; SCHMALENBACH, Rn. 8; LAVRANOS (2015), Rn. 6.

³⁷ Joined Cases 3, 4 ve 6/76 *Cornelis Kramer and Others*, ECR 1976 I-1279, para. 35-45.

³⁸ Case C-181/80, *Procureur General v. Jose Arbelaiz-Emazabe*, ECR 1981 I-2961, para. 9.

³⁹ Ayrıntılı değerlendirme için bkz. TERHECHTE, s. 6.

onaylanmalıdır. İkinci olarak, maddede geçen tarihlerden önce akdedilen uluslararası anlaşmalarda üyelik tarihinden sonra yapılan değişiklikler, kural olarak, ABİHA m. 351 kapsamına girmemektedir. Üçüncü olarak ise, üyelik tarihinden sonra akdedilen herhangi bir uluslararası anlaşma, anlaşmanın konusunun Birlik yetkisine anlaşmanın akdedildiği tarihten sonra geçmesi hali de dâhil, ABİHA m. 351 kapsamında sayılmayacaktır.

b. Taraflar Açısından Kapsam: Üye Devlet(ler) ile Üçüncü Ülke(ler)

ABİHA m. 351/1, madde kapsamına giren uluslararası anlaşmaların taraflarını oldukça açık bir şekilde düzenlemiştir. Maddeye göre ilgili uluslararası anlaşmaların bir tarafında bir veya daha fazla üye devlet, diğer tarafında ise bir veya daha fazla üçüncü devlet olmalıdır. Maddenin mefhumu muhalifinden anlaşıldığı üzere üye devletler arasındaki⁴⁰ veya Birliğin de taraf olduğu uluslararası anlaşmalar, ABİHA m. 351'in kapsamı dışında kalmaktadır. Nitekim Divan, ilk olarak 1962 tarihli *Commission v. Italy*⁴¹ davasında bu yönde karar vermiştir. Davanın konusu, İtalya'nın Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ("GATT") gümrük rejimini diğer üye devletlere de uygulamak istemesidir. Divan, ABİHA m. 351'e sadece ilgili anlaşmaya taraf üçüncü devletlerin uluslararası anlaşmadan doğan haklarını korumak amacıyla dayanılabileceğine; maddenin üye devletler arasındaki ilişkiler bakımından kullanılamayacağına hükmetmiştir⁴². Dolayısıyla, üye devletler arasında Birliğe üye olmadan önce akdedilen uluslararası anlaşmaların Kurucu Antlaşmalarla çakışan hükümleri, ABİHA m. 351'in kapsamı dışındadır.⁴³ O hâlde, üye devletler arasında AB hukuku ile çatışan önceki tarihli uluslararası anlaşma hükümleri değil; AB hukuku kuralları geçerli olacaktır.

⁴⁰ Üye devletler arasındaki ilişkiye uygulanabilecek hem aralarındaki bir uluslararası anlaşma hükmü hem de AB hukuku hükmü olması halinde AB hukukunun özerkliği ve önceliği ilkesi gereği AB hukuku kuralları uygulanacaktır. AB hukukunu korumak amacıyla bu tür çatışmaları önleme amaçlı hükümlere, doktrindeki adıyla "*disconnection clauses*", uluslararası anlaşmalarda yer verilebilmektedir. "*Disconnection clauses*" ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. CREMONA M.: "Disconnection Clauses in EU Law and Practice", HILLION C./KOUTRAKOS P. (eds.), *Mixed Agreements Revisited-The EU and its Member States in the World*, Hart Publishing, 2010, s. 160-186.

⁴¹ Case C-10/61, *Commission v. Italy*.

⁴² Case C-10/61, *Commission v. Italy*, s. 10.

⁴³ Case C-473/93, *Commission v. Luxembourg*, ECR 1996 I-3207, para. 40.

Kural, üye devletler arasındaki ilişkiler bakımından AB hukuku kurallarına önceki tarihli uluslararası anlaşmalara nazaran öncelik tanınmasıdır. Fakat uygulamada ve doktrinde bu kuralın bir istisnasına işaret edilmektedir. Eğer önceki tarihli uluslararası anlaşmanın taraf üye devletler arasında uygulanmaması söz konusu anlaşmayı etkisiz hale getiriyor ve anlaşmaya taraf olup, Birliğe üye olmayan devletler bakımından üye devletlerin uluslararası anlaşma ile üstlendikleri yükümlülükleri ile bağdaşmayan sonuçlar doğuruyorsa; AB hukukunun önceliği iddia edilemez⁴⁴. Bu görüşün dayanağı ise Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m. 30/5 ve m. 41/1(b)'dir. Dolayısıyla, hem birden çok üye devlet hem de üçüncü devlet(ler)in taraf olduğu önceki tarihli bir anlaşmanın üye devletler ile üçüncü devlet(ler) arasında uygulanıp üye devletler arasında uygulanmaması, üçüncü devletlerin bu anlaşmadan doğan haklarını olumsuz etkiliyor ise; üye devletler arası ilişkilerde de ABİHA m. 351'e dayanılarak önceki tarihli anlaşmaya üstünlük tanınabilecektir. Bu tür bir durumda üye devletler arasında uluslararası anlaşma hükmü yerine Kurucu Antlaşma hükümlerinin uygulanması, üçüncü devletlerin uluslararası anlaşmadan kaynaklanan haklarını olumsuz etkilemektedir. ABİHA m. 351'in amacının üçüncü devletlerin üye devletlerle yaptıkları önceki tarihli uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan haklarının korunması olduğu düşünülecek olursa; bu istisna makul görülebilir.

Sonuç olarak, ABİHA m. 351'e dayanılarak AB hukukuna göre öncelik tanınan uluslararası anlaşmalar, bir tarafında üye devlet(ler), diğer tarafında ise üçüncü devletlerin olduğu önceki tarihli uluslararası anlaşmalardır. Kural olarak, üye devletler, ABİHA m. 351'e dayanarak kendi aralarındaki ilişkiye, taraf oldukları önceki tarihli uluslararası anlaşmanın AB hukuku ile çatışan hükmünü uygulayamazlar. Bu kuralın olabilecek tek istisnası ise, üye devletler ve üçüncü devletlerin taraf olduğu bir uluslararası anlaşmanın üye devletler arasında uygulanmamasının, üçüncü devletlerin bu anlaşmadan kaynaklanan haklarını olumsuz etkilemesi hali olabilir.

⁴⁴ Case C-324/93, *The Queen and Secretary of State for the Home Department, ex parte Evans Medical Ltd and Macfarlan Smith Ltd ("Evans")*, ECR 1995, para. 33; Case C-286/86, *Ministère public v Gérard Deserbais*, ECR 1988 I-4907, para. 18; KOKOTT, Rn. 11; LAMBERT H.: "The EU Asylum Qualification Directive, its impact on the jurisprudence of the United Kingdom and international law", *International & Comparative Law Quarterly* 2006, s. 25.

c. Konu Açısından Kapsam: Uluslararası Anlaşma ile AB Hukuku Arasındaki İlişki

ABİHA m. 351, kapsamına giren uluslararası anlaşmaların konusu bakımından bir sınırlama içermemektedir. Buna karşın uygulamada Divan, uluslararası anlaşmadan doğan haklar ve yükümlülükler arasında bir ayrım yapmaktadır. Madde metni, uluslararası anlaşma ile AB hukuku arasındaki çatışmaların mevcut ve muhtemel uyuşmazlıkların ikisini de kapsayıp kapsamadığı konusunda da açık değildir. Bu konu, Divan kararları aracılığıyla açıklığa kavuşturulmuştur. Divan, ABİHA m. 351 kapsamındaki uluslararası anlaşmaları geniş olarak yorumlamaktadır.⁴⁵ 1980 tarihli *Burgoa* kararında ABİHA m. 351'in "genel kapsamlı" bir düzenleme olduğu ve Kurucu Antlaşmaların uygulanmasını etkileyebilecek tüm uluslararası anlaşmalar bakımından uygulanabileceğini belirtmiştir.⁴⁶ Bu başlık altında Divan tarafından geniş olarak yorumlanan ABİHA m. 351 kapsamındaki uluslararası anlaşmalar sınıflandırılacaktır. Sınıflandırmalar, ilk olarak uluslararası anlaşmadan doğan hak ve yükümlülüklerin belirlenmesine, ardından da uluslararası anlaşma hükmü ile AB hukuku hükmü arasındaki mevcut veya muhtemel uyuşmazlıklara ilişkin olarak Divan kararları ışığında yapılacaktır.

i. Haklar ve Yükümlülükler Ayrımı

ABİHA m. 351, önceki tarihli uluslararası anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülükler ifadesi kullanarak anlaşmanın her iki tarafı için geçerli hak ve yükümlülükleri düzenliyor gibi okunsa da; uygulamada bunlar arasında bir ayrıma gidilmektedir. Zira Divan, "hakları" üçüncü devletlerin hakları, "yükümlülükleri" ise üye devletlerin yükümlülükleri ile sınırlı yorumlamaktadır.⁴⁷ Divan, *Levy*⁴⁸ kararında konuya ilişkin olarak şu tespitleri yapmıştır;

"[ABİHA m. 351/1'in] amacı, açık şekilde uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak Antlaşmanın uygulanmasının ilgili üye devletin, üye olmayan

⁴⁵ TERHECHTE, s. 6.

⁴⁶ *Burgoa*, para. 5.

⁴⁷ Case C-10/61, *Commission v. Italy*, s. 10; *Burgoa*, para. 8; ayrıntılı değerlendirme için bakınız. ECHOUT, s. 337.

⁴⁸ Case C-158/91, *Ministère public et Direction du travail et de l'emploi v. Jean-Claude Levy ("Levy")*, ECR 1993 I- 4287, para. 12.

bir devletin önceki bir anlaşmadan doğan haklarına ilişkin taahhütlerini etkilememek ve yükümlülüklerine uygun davranmasını sağlamaktır. Dolayısıyla, hükümde geçen “haklar ve yükümlülükler” kalıbındaki “haklar” ifadesi, üye olmayan devletlerin hakları; “yükümlülükler” ifadesi ise, üye devletlerin yükümlülükleri için kullanılmaktadır.”

Dolayısıyla, önceki tarihli uluslararası anlaşmalar ile AB hukuku karşılaştırılırken bakılması gereken hak ve yükümlülükler, üye olmayan devletlerin uluslararası anlaşmadan doğan hakları ile bunlara denk düşen üye devletin bu uluslararası anlaşmadan doğan yükümlülükleridir.

ii. Mevcut Uyuşmazlıklar

Üye devletlerin ABİHA m. 351’e dayanabilmeleri için, üye devletin ilgili AB hukuku normunu tamamıyla uygulaması halinde taraf olduğu önceki tarihli uluslararası anlaşmadan kaynaklanan yükümlülüğünü yerine getiremeyeceği kanıtlanmalıdır.⁴⁹ Dolayısıyla, önceki uluslararası anlaşma ile AB hukuku normu arasında bir çatışma olmalıdır. Üye devletin aynı konuya ilişkin farklı düzenlemeleri haiz uluslararası anlaşma veya AB hukuku normlarından birini uygulaması, diğerinden kaynaklanan yükümlülüklerini ifa edememesi sonucunu doğurmalıdır. AB hukuku ile uluslararası anlaşma arasındaki çatışmayı belirlemekle yetkili yargı mercii ise ulusal mahkemelerdir.⁵⁰

Önceki uluslararası anlaşma ile çatışan AB hukuku normu, Avrupa Birliği Antlaşması (“ABA”) ve ABİHA hükmü gibi birincil hukuk kuralı olabileceği gibi ikincil hukuk kuralı da olabilir.⁵¹ Nitekim *Centro-Com* kararında Divan, konuya ilişkin olarak önceki kararları doğrultusunda ABİHA m. 351’in maddede sayılan şartların varlığı halinde ortak ticaret politikasını düzenleyen birincil hukuk kuralının (AT Antlaşması m. 113) uygulanmamasına dayanak olabileceğine hükmetmiştir.⁵² Üye devletin önceki tarihli uluslararası anlaşmadan kaynaklanan yükümlülüğü ile çatışan AB hukuku düzenlemesi, *Burgoa* kararında da olduğu gibi, bir Tüzük (1376/78 sayılı Tüzük ile genişletilmiş 341/78 sayılı Tüzük) yani ikincil

⁴⁹ ROSAS, s. 1321.

⁵⁰ Case C-124/95, *The Queen v. H. M. Treasury (“Centro-Com”)*, ECR 1997 I-81, para. 58.

⁵¹ Bkz. Cases Joined Cases C-402, 415/05, *Kadi & Al Barakaat Int’l Found. v. Council (“Kadi”)*, ECR 2008 I-65-351, para.301; *Centro-Com*, para. 56-61, KOKOTT, Rn. 21.

⁵² *Centro-Com*, para. 61.

hukuk düzenlemesi de olabilir.⁵³ Divan aksi bir yorumun maddenin düzenleme amacına aykırı olacağını da eklemiştir.⁵⁴

Sonuç olarak, ABİHA m. 351'in kapsamı içinde kalan ve üye devletin önceki tarihli uluslararası anlaşmadan kaynaklanan yükümlülüğü ile çatışan AB hukuku, bir birincil hukuku kuralı olabileceği gibi ikincil hukuk kuralı da olabilir.

iii. Muhtemel Uyuşmazlıklar

Bir üst başlıkta incelendiği üzere önceki tarihli uluslararası anlaşmalar ile AB hukuku kuralları arasındaki mevcut uyumsuzluklar ABİHA m. 351 kapsamında değildir. Bu iki norm arasındaki muhtemel uyumsuzlukların ABİHA m. 351/1 kapsamında sayılıp sayılmayacağına ilişkin olarak madde metninde açık bir düzenleme bulunmamaktadır. ABİHA m. 351/2 her ne kadar “Bu [önceki tarihli uluslararası] anlaşmalar Antlaşmalar’la bağdaşmadığı ölçüde...” ifadesini kullanmak suretiyle önceki tarihli uluslararası anlaşma ile Kurucu Antlaşma hükümleri arasındaki mevcut uyumsuzlukları kapsıyor gibi okunmakta ise de; uygulamada ileride ortaya çıkması mümkün uyumsuzluklar da, ABİHA m. 351 kapsamında sayılmaktadır. Nitekim Divan; İsveç⁵⁵, Avusturya⁵⁶ ve Finlandiya⁵⁷ ile ilgili olarak 2009 yılında verdiği kararlarında, gelecekte doğması muhtemel uyumsuzlukları da ABİHA m. 351 kapsamında yorumlamıştır.

Bu davaların konusu, ilgili üye devletlerin Birliğe katılmadan önce üçüncü devletlerle akdettikleri ikili yatırım anlaşmaları⁵⁸ ile Kurucu Antlaşma hükümleri arasında doğmamış; fakat doğması mümkün uyumsuzluklardır. Şöyle ki, bu ikili yatırım anlaşmaları üye devletler ile üçüncü devletler arasında yatırımla bağlantılı sermaye hareketlerini serbestleştiren hükümler içermektedir. Aynı dönemde geçerli olan AT Antlaşması m. 56 da⁵⁹ benzer şekilde üye devletler arasındaki ve üye devletlerle üçüncü devletler arasındaki sermaye hareketlerine uygulanan tüm

⁵³ *Burgoa*, s. 2799.

⁵⁴ *Burgoa*, para. 9; ayrıntılı değerlendirme için bkz. ROSAS, s. 1321.

⁵⁵ Case C-249/06, *Commission v. Sweden*, ECR 2009 I-1335, para. 35 ve 38.

⁵⁶ Case C-205/06, *Commission v. Austria*, ECR 2009 I-1301, para. 37 ve 45.

⁵⁷ Case C-118/07, *Commission v. Finland*, ECR 2009 I-10889, para. 31 ve 35.

⁵⁸ “İkili yatırım anlaşmaları”, “*Bilateral Investment Agreement (“BIT”)*” ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

⁵⁹ ABİHA m. 63.

kısıtlamaları yasaklamaktadır. Fakat AT Antlaşması m. 57/2⁶⁰, m. 59⁶¹ ve m. 60/1⁶², bu maddelerde düzenlenen hallerde Birliğe, üçüncü devletlerden gelen veya üçüncü devletlere giden sermaye hareketlerini sınırlama yetkisi vermektedir. Bu tür bir sınırlama ise, üye devletlerin üçüncü devletlerle akdettikleri ikili yatırım anlaşmalarından kaynaklanan yükümlülüklerine aykırı olacaktır. Birlik dava tarihinde her ne kadar bu tür bir sınırlama işleminde bulunmuyor olsa da; Komisyon, bu uluslararası anlaşmalar ile Kurucu Antlaşma hükümleri arasında muhtemel bir uyumsuzluk olduğu ve bu uyumsuzluğın ABİHA m. 351 kapsamında olduğu iddiası ile ilgili üye devletler aleyhine ihlal davası açmıştır. Divan, bu tür henüz gerçekleşmemiş; fakat gerçekleşme ihtimali mevcut uyumsuzlukları ABİHA m. 351 kapsamında saymıştır.⁶³

Sonuç olarak, üye devletlerin aynı konuya ilişkin yükümlülüğünü düzenleyen hem bir uluslararası anlaşma hükmü hem de bir AB hukuku normu bulunması, ABİHA m. 351'in uygulanması için yeterlidir. Divan, somut olayda bu iki norm arasında hali hazırda mevcut bir çatışmanın varlığını ABİHA m. 351 açısından şart koşmamaktadır. Bu nedenle, üye devletlerin uluslararası anlaşmadan doğan yükümlülüğu ile Kurucu Antlaşmadan kaynaklanan yükümlülükleri arasındaki muhtemel bir çatışma hali de, ABİHA m. 351 kapsamında sayılacaktır.

d. ABİHA m. 351'in İstisnası: Birlik Hukuk Düzeninin En Temel Esasları

ABİHA m. 351'in metni, madde konusu uluslararası anlaşmaların konusu bakımından bir ayırım öngörmemektedir. Üst başlıklarda incelendiği üzere, madde Divan tarafından "genel kapsamlı" ve mevcut ve muhtemel bir norm çatışması halinde, birincil hukuk da dahil, AB hukukundan sapma imkanı getirecek şekilde yorumlanmaktadır. Nitekim Divan, maddeye ilişkin verdiği kararlarında maddenin "konusundan bağımsız olarak"⁶⁴

⁶⁰ ABİHA m. 64.

⁶¹ ABİHA m. 66.

⁶² ABİHA m. 75.

⁶³ BIT'lere ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. LAVRANOS, s. 277-281; POTESA M.: "Bilateral Investment Treaties and the European Union. Recent Developments in Arbitration and Before the ECJ", *The Law and Practice of International Courts and Tribunals* 8, 2009, s. 238-245; DENZA E.: "Bilateral Investment Treaties and EU Rules on Free Transfer: Comment on Commission v Austria, Commission v Sweden and Commission v. Finland", *European Law Review*, 2010 35(2) s. 263-274.

⁶⁴ Case C-466/98, *Commission v. United Kingdom*, ECR 2002 I-9427, para. 23.

Antlaşmaların uygulanmasını etkileyebilecek tüm uluslararası anlaşmalar bakımından uygulanabileceğine hükmetmiştir.⁶⁵ *Kadi*⁶⁶ kararı ise, konu ve çatışma bakımından uluslararası anlaşmalar lehine geniş yorumlanan bu hükme bir istisna olarak “[Birlik] hukuk düzeninin en temel esasları”⁶⁷ kavramını getirmiştir.

Kadi davasının konusu, 1945 tarihli ve tüm üye devletlerin Birliğe üye olmadan önce akdettikleri Birleşmiş Milletler (“BM”) Şartı ve bu Şart uyarınca kabul edilen BM Güvenlik Konseyi Kararları ile AB hukuku arasındaki çatışmanın ABİHA m. 351 kapsamında sayılıp sayılmayacağına ilişkindir. Davacı Bay *Kadi*, hakkındaki BM Güvenlik Konseyi Kararı’nın AB hukuk düzeni içinde uygulanması ile, diğer iddialarına ek olarak, temel haklarının da ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Divan, konuya ilişkin kararında ABİHA m. 351’in, ABA m. 2’de düzenlenen özgürlük, demokrasi ve insan haklarına saygı gibi Birliğin temel değerlerinden herhangi bir sapmaya izin vermeyecek şekilde yorumlanması gerektiğine hükmetmiştir.⁶⁸ Divan, bu kararı ile üye devletlerin, AB hukuk düzeninin en temel esaslarına saygı göstermek şartıyla ABİHA m. 351’e dayanabileceklerine hükmetmiştir.⁶⁹ Bu yorum, aynı davada Hukuk Sözcüsü *Maduro* tarafından da “insan haklarının korunması ile bağdaşmayan önlemler, Birlik için kabul edilemez.” ifadesi ile belirtilmiştir.⁷⁰

Divan bu kararı ile, ABİHA m. 351’e ilişkin olarak *Centro-Com* kararında yaptığı, çatışan hukuk kuralı birincil hukuk kuralı dahi olsa öncelik uluslararası anlaşma normuna tanınır şeklindeki geniş yorumunu daraltmıştır. Divan, üye devletlerin ABİHA m. 351 kapsamındaki uluslararası yükümlülüklerine AB hukuku karşısında öncelik tanınabileceğine; fakat bu istisnanın özgürlük, demokrasi ve insan haklarına saygı ve temel haklar gibi AB değerlerine genişletilemeyeceğine

⁶⁵ *Burgoa*, para. 6; Case C-158/91, *Levy*, ECR 1993 I-4287, para. 11; Case C-62/98, *Commission v Portugal* ECR 2000 I-5171, para. 43.

⁶⁶ *Kadi*, para. 304.

⁶⁷ İngilizcesi “*very foundations of the Community legal order*” olan bu esasların içeriği Divan tarafından *Kadi* kararı para. 281-285’te sınırlı olmayacak şekilde sayılmıştır. Bu esaslara ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. LAVRANOS, s. 268-271; ROSAS A./ ARMATI L.: *EU Constitutional Law-An Introduction*, Hart Publishing, 2010, s. 42-44; CRAIG./ DE BURCA, s. 341.

⁶⁸ *Kadi*, para. 303.

⁶⁹ *Kadi*, para. 304.

⁷⁰ *Kadi*, Hukuk Sözcüsü *Maduro*’nun Görüşü, ECR 2008 I-6351, para. 31.

hükmetmiştir.⁷¹ Sonuç olarak Divan'ın *Kadi* kararı ile ABİHA m. 351'in kapsamını, Birlik hukuk düzeninin en temel esasları konusunda tek taraflı olarak sınırladığı söylenebilir.⁷²

Çalışmanın bu kısmına kadarki bölümünde ABİHA m. 351 ile getirilen düzenlemenin sebebi ve bu düzenlemenin kapsamı içinde kalan uluslararası anlaşmalar incelenmiştir. Bundan sonraki kısım ise üye devletlerin ABİHA m. 351 kapsamındaki uluslararası anlaşmaları ile ilgili yapması gereken işlemleri tetkik edecektir.

III. ABİHA m. 351 ve Üye Devletlerin Sorumlulukları

ABİHA m. 351, AB hukuku ile uluslararası hukuk arasında denge kurmaya yönelik bir hükümdür.⁷³ Maddenin birinci fıkrası, üçüncü devletlerin ilgili uluslararası anlaşmalardan doğan haklarının Antlaşmalardan etkilenmeyeceğini belirtmek suretiyle uluslararası anlaşma hükümlerine, çatışan AB hukuku kuralı karşısında öncelik tanımaktadır. Buna karşın, maddenin takip eden fıkralarından anlaşıldığı üzere AB hukukunun önceliği ilkesine getirilen bu istisna sınırsız değildir. Dolayısıyla, uluslararası anlaşmaların geçerliliği Antlaşmalardan etkilenmez; fakat AB hukuku ile bağdaşmayan unsurları temizlenmelidir.⁷⁴ Üye devletlerin bu yükümlülüğü, ABİHA m. 351/2'de düzenlenmiştir. Bu yükümlülüğün ihlali halinde de, ikili yatırım anlaşmaları davalarında⁷⁵ olduğu gibi, üye devletlerin sorumluluğuna gidilebilir.

ABİHA m. 351/2, uluslararası anlaşma ile Kurucu Antlaşmalar arasında bir çatışma olması halinde üye devlet(ler)in bu uyuşmazlıkları gidermek için gerekli tüm tedbirleri alması gerektiğini düzenlemektedir. Madde, gerekli tedbirlerin ne olduğunu açık olarak saymamıştır. Dolayısıyla bu tür bir

⁷¹ Konuya ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. ECKES C.: "Protecting Supremacy from External Influences: A Precondition for a European Constitutional Legal Order?", *European Law Journal*, Vol. 18, No. 2, March 2012, s. 230–250.

⁷² ROSAS, s. 1304.

⁷³ CREMONA M.: "Defending the Community Interest: the Duties of Cooperation and Compliance", CREMONA M./ DE WITTE B. (eds.): *EU Foreign Relations Law-Constitutional Fundamentals*, Hart Publishing, 2008, s. 131; HOLDGAARD R.: *External Relations Law of the European Community*, Wolters Kluwer, 2008, s. 143.

⁷⁴ VAN BOOREN B./ WESSEL R. A.; *EU External Relations Law-Text, Cases and Materials*; Cambridge University Press, 2014, s. 67.

⁷⁵ Bkz. Case C-249/06, *Commission v. Sweden*; Case C-205/06, *Commission v. Austria*; Case C-118/07, *Commission v. Finland*.

uyuşmazlığın varlığı halinde üye devlet tarafından alınacak önlemin niteliği her olayın kendine has özelliklerine göre değerlendirilecektir.⁷⁶ Çalışmanın bu kısmında uluslararası hukuk ve AB hukuku hükümlerinin bağdaşmaması ve uluslararası hukuk kuralına öncelik tanınması halinde uluslararası anlaşmaya taraf üye devlet(ler) ve taraf olmayan üye devlet(ler)in yapması gerekenler; uluslararası anlaşmanın devamı, sonlandırılması ve üye devletler arası yardımlaşma başlıkları altında incelenecektir.

a. Uluslararası Anlaşmanın Devamı

ABİHA m. 351/2, üye devletlere taraf oldukları ABİHA m. 351/1 kapsamındaki uluslararası anlaşmaları doğrudan sona erdirmeye yönünde açık bir yükümlülük getirmemektedir. Uluslararası anlaşmanın sonlandırılması, üye devletler için uluslararası anlaşmanın devamına nispeten daha ağır siyasi ve hukuki sonuçlar doğuracaktır. Bu nedenle ABİHA m. 351/1 kapsamında tespit edilen uyumsuzlukların öncelikli olarak uluslararası anlaşma yapısı içinde giderilmeye çalışılması daha olası görülmektedir. Uluslararası anlaşmanın devamı suretiyle uyumsuzlukların giderilmesi yollarını Divan kararları ışığında dört başlık altında inceleyebiliriz. Bunlardan ilk üçü; ABİHA m. 351/1 kapsamındaki uluslararası anlaşmanın hükmü ile AB hukuku arasındaki çatışmanın bir şekilde ortaya çıkmadan önüne geçilebileceği hallerdir ki bunlar, ilgili hükmü uygulamanın illa gerekmediği haller (“zorunluluk”); ilgili hükmü yükümlülüğü karşılamaya yettiği kadarıyla uygulamanın çatışma doğurmadığı haller (“gereklilik”); ilgili hükmü AB hukukuna uygun yorumlayarak çatışmanın önlenildiği haller (AB hukukuna “uygun yorum”) olarak sayılabilir. Dördüncü başlık ise, ABİHA md. 351/1 kapsamındaki uluslararası anlaşmanın hükmü ile AB hukuku arasındaki çatışmanın kaçınılmaz olduğu halde, bu anlaşmanın yeniden müzakeresi suretiyle uluslararası anlaşmanın hukuken geçerli olmaya devam etmesi ihtimalinden ibarettir.

Üye devletin hem ABİHA m. 351/2’den kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirmesi hem de ABİHA m. 351/1 kapsamındaki uluslararası anlaşmaya devam etmesi hallerinden ilki “zorunluluk” hali ile bağlantılıdır. Bu durumda uyumsuzluğun çözülmesi için bakılması gereken yer uluslararası anlaşmanın metnidir. Zira uluslararası anlaşma, AB hukuku ile

⁷⁶ KOUTRAKOS, s. 304.

çatışan uluslararası anlaşma normunu zorunlu tutmayabilir. Bu halde üye devlet, anlaşmada düzenlenen çözüm yollarından AB hukukuna en az istisna getiren ve AB hukukundan kaynaklanan yükümlülüklerine en uygun çözüm yolunu tercih etmelidir.⁷⁷ Divan, bu konuyu *Evans* kararında, uluslararası anlaşmanın üye devlete AB hukukuna aykırı bir işlem yapma konusunda yetki vermesi; fakat bunun kullanılmasını zorunlu tutmaması halinde üye devlet, bu yetkiyi kullanmaktan kaçınmakla yükümlü olacaktır, şeklinde karara bağlamıştır.⁷⁸ Dolayısıyla, uluslararası anlaşma normu, âkit üye devleti AB hukuku ile çatışan yükümlülüğünü yerine getirme konusunda zorunlu tutmuyorsa; üye devlet, bu yükümlülüğü yerine getirmemek suretiyle olası bir norm çatışmasını önleyecektir. Bunun sonucunda da, üye devletin uluslararası anlaşmayı sonlandırma yükümlülüğü doğmayacaktır.

Üye devletin üyelik öncesi uluslararası anlaşmasını ayakta tutabileceği ikinci olasılık “gereklilik” hali ile bağlantılıdır. Buna göre üye devletin AB hukuku ile çatışan işlemleri, üçüncü devlete karşı olan ve uluslararası anlaşma hükümlerinden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmeyi temin etmenin ötesine geçmemelidir. Divan, bu yöndeki *Centro-Com* kararında, Antlaşma ve Tüzük ilkelerine aykırı olan; fakat ABİHA m. 351’deki haklı sebebe dayanan üye devlet işlemlerinin sınırının üçüncü devletin uluslararası anlaşmadan doğan haklarının yerine getirilmesi olduğu belirtilmiştir.⁷⁹ Dolayısıyla, üye devletin ABİHA m. 351/1 kapsamındaki bir uluslararası anlaşma yükümlülüğünü yerine getirmesinin üst sınırı, yükümlülüğün yerine getirilmesi için gerekli olan asgari işlemlerdir. Eğer bu gerekli işlemler, AB hukuku hükümleri ile çatışmadan uygulanabiliyorsa uluslararası anlaşmaya devam edilebilir.

ABİHA m. 351/2, ayrıca, ABİHA m. 351/1 kapsamındaki uluslararası anlaşmanın uygulanacak hükmünün AB hukukuna uygun yorumlanması yükümlülüğünü de içermektedir.⁸⁰ Bu yükümlülük zorunluluk veya gereklilik hallerine uygun olarak devam eden uluslararası anlaşmalar bakımından geçerli bir kural olarak kabul edilebilir. Bu görüşü savunan *Petersmann*’a göre, ABİHA m. 351/2, madde konusu uluslararası anlaşmaların AB hukukuna uygun olarak yorumlanması yükümlülüğünü de

⁷⁷ TERHECHTE, s. 6.

⁷⁸ *Evans*, para. 61.

⁷⁹ *Centro-Com*, para. 61.

⁸⁰ KLABBERS J.: “Moribund on the fourth of July? The Court of Justice on prior agreement of the Member States”, *European Law Review*, 26(2), 2001, s. 196; HOLDGAARD, s. 135.

içermektedir.⁸¹ Bu kural gereğince, ilgili anlaşma hükmünün AB hukukuna uygun olarak yorumlanması AB hukuku ile çatışma doğurmuyorsa, uluslararası anlaşmaya devam edilebilir.

Uluslararası anlaşmada, AB hukuku ile uyumsuzlukları tamamen gideren bir hüküm bulunmaması halinde uluslararası anlaşmaya devam etmek suretiyle ABİHA m. 351/2'deki yükümlülüğün yerine getirilmesinin son yolu ise uluslararası anlaşmanın değiştirilmesidir. Bu halde üye devlet, uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak anlaşmanın yeniden müzakeresini talep edebilir. Bu durumda dayanılacak hukuk metni, uluslararası hukukta anlaşmalar açısından teamül kuralları olarak kabul edilen Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi olacaktır. Üye devlet, anlaşmayı devam ettirmek suretiyle ABİHA m. 351/2'deki yükümlülüğünü yerine getirmek amacıyla diplomatik yollarla anlaşmayı yeniden müzakere ederek AB hukuku ile bağdaşmayan anlaşma hükümlerinin kaldırılmasını sağlayabilir.⁸²

Sonuç olarak bu bölümde, üye devletlerin ABİHA m. 351/1 kapsamındaki uluslararası anlaşmalarının devamı halleri üç başlık altında incelenmiştir. Bunlardan ilki uyarınca AB hukuku ile çatışan uluslararası anlaşma hükmü anlaşmada zorunlu tutulmamışsa uygulanmaz, böylelikle de çatışma doğmayacağından uluslararası anlaşma devam edilebilir. İkinci ihtimal uyarınca, uluslararası anlaşma hükmünün, taraf üçüncü devletin anlaşmadan doğan haklarının yerine getirilmesi gerektiği ölçüde ifa edilmesi AB hukukunu ihlal etmiyorsa da uluslararası anlaşma devam edebilir. Üçüncü ihtimal uyarınca da, uluslararası anlaşma hükmünün AB hukukuna uygun yorumlanması yoluyla çatışmanın doğması önlenbiliyorsa uluslararası anlaşmaya devam edilebilir. Uluslararası anlaşma ile AB hukuku arasındaki çatışma kaçınılmaz ise; uluslararası anlaşmanın yeniden müzakeresi ve ilgili hükümlerinin AB hukukuna uygun düzenlenmesi ile uluslararası anlaşma ayakta tutulabilir.

b. Uluslararası Anlaşmaların Sonlandırılması

ABİHA m. 351/2, üstünlük tanınan uluslararası anlaşma ile Kurucu Antlaşmalar arasındaki çatışmanın çözümüne ilişkin açık düzenleme

⁸¹ KLABBERS (2001), dn. 58'de atıf yapılan PETERSMANN E. U.; "Artikel 234", VON DER GROEBEN H., THIESSING ve EHLERMANN C. D. (eds.): *Kommentar zum EWG-Vertrag*, 4th ed., 1991, s. 5725.

⁸² Case C-84/98, *Commission v. Portugal*, ECR 2000 I-5215, para. 38.

yapmamıştır. Fakat madde metni, uluslararası anlaşmalardaki Kurucu Antlaşmalarla bağdaşmayan hükümlerin ortadan kaldırılması gereği konusunda üye devlet(ler)e açık ve kesin bir yükümlülük getirmektedir. Dolayısıyla bu uyuşmazlıkların uluslararası anlaşmanın değiştirilmesi ile giderilmesi mümkün değil ise; uluslararası anlaşmanın sonlandırılması gerekir.⁸³ Çalışmanın bu kısmında uluslararası anlaşmanın sonlandırılmasına ilişkin üç ihtimal incelenecek ve konuyla ilgili bir de tespitte bulunulacaktır.

Uluslararası anlaşmanın sona erdirilmesi ihtimallerinden ilki, anlaşmada sona ermeyi düzenleyen hükümler olması halidir. Üye devletler, bu hükümlere uygun olarak ABİHA m. 351/1 kapsamındaki uluslararası anlaşmayı sonlandırabilirler. İkinci ihtimal ise, uluslararası anlaşmada sona ermeye ilişkin hüküm bulunmaması halidir. Burada bakılacak hukuki metin, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'dir. Sözleşme m. 56 uyarınca, uluslararası anlaşmada, sona ermeye ilişkin bir düzenleme bulunmuyorsa; âkit taraflardan biri anlaşmayı sonlandırma niyetini açıklamalı veya fesih anlaşmanın niteliğinden zımnen anlaşılmalıdır. Sözleşme m. 56/2'ye göre âkit taraf, anlaşmayı sonlandırma niyetini en az 12 ay önce karşı tarafa bildirmelidir. Üye devletler, bu maddeye uygun olarak uluslararası anlaşmayı sonlandırabilirler. Üçüncü ihtimalde ise, uluslararası anlaşmada sona ermeye ilişkin bir düzenleme yoksa ve/veya üçüncü devlet Sözleşme m. 56'ya göre yapılacak bir sonlandırmayı kabul etmiyorsa; üye devlet anlaşmayı tek taraflı feshetme yoluna gidebilir. Bu durumda üye devletin Sözleşme m. 60'a göre uluslararası anlaşmanın esaslı ihlalden dolayı uluslararası sorumluluğu doğacaktır.

Anlaşmanın sonlandırılmasının üye devletler açısından hukuki ve siyasi sonuçları olacaktır. Fakat üye devletlerin bu sonuçların ağırlığına dayanarak ABİHA m. 351/2'deki yükümlülüklerinden kaçınması Divan tarafından kabul edilmemektedir.⁸⁴ Örneğin, *Commission v. Portugal* davasında Portekiz, uluslararası anlaşmayı sonlandırmasının, m. 351/2'deki amaca ulaşmak için orantılı bir yöntem olmayacağını belirterek orantılılık ilkesine atıf yapmış; fakat bu iddiası Divan tarafından kabul edilmemiştir⁸⁵. Her ne kadar Birliğin tüm yetkilerini orantılılık ilkesine uygun olarak kullanma

⁸³ *Commission v. Portugal* [2000], para. 58; Case C-170/98, *Commission v. Belgium*, ECR 1999 I-5493, para. 42; Case C-216/01 *Budějovický Budvar, národní podnik v Rudolf Ammersin GmbH ("Budvar")* ECR 2003 I-13617, para. 169-170; ayrıntılı deđerlendirme için bkz. ECHOUT, s. 342; LAVRANOS, s. 268.

⁸⁴ ECHOUT, s. 342.

⁸⁵ Case C-62/98, *Commission v Portugal* ECR 2000 I-5171, para. 30.

yükümlülüğü varsa da⁸⁶; yerleşik Divan içtihadı uyarınca üye devletler AB hukuku ile uluslararası anlaşmalar arasındaki uyumsuzlukları gidermek için gerekli tüm tedbirleri alma yükümlülüklerinden bu ilkeye dayanarak kaçınamazlar.⁸⁷ Bu kapsamda orantılılık ilkesinin ABİHA m. 351'de mündemiç olduğu, madde ile Birlik ve üye devlet dış politika çıkarları arasında bir denge kurulduğu da düşünülmektedir. Zira ABİHA m. 351/1, üye devlet çıkarlarına üstünlük tanırken; ABİHA m. 351/2, Birlik çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak ABİHA m. 351, üye devletlere AB hukukun önceliğini temin etmek için gerekli yöntemi seçme konusunda takdir hakkı tanımaktadır.⁸⁸ Dolayısıyla üye devletler, dış politikalarını, AB hukukuna uygun olduğu ölçüde, belirlemekte serbesttir.⁸⁹

Sonuç olarak, uluslararası anlaşmanın sonlandırılmasına ilişkin olarak üç ihtimal ve bir tespit bulunmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası anlaşmada anlaşmanın sonlandırılmasına ilişkin hüküm bulunması ve bu hükme başvurulmasıdır. İkinci olarak, anlaşmada bu tür bir hüküm bulunmaması halinde uluslararası anlaşmalara ilişkin teamül hukukunun derlemesi olarak kabul edilen Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin sona ermeye ilişkin hükümlerine başvurulacaktır. Bunu takiben, âkit üçüncü devlet, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ndeki olağan sonlandırma usullerini reddederse; yine Sözleşme'de düzenlenen tek taraflı fesih yoluna gidilecektir. Bu ihtimallere ilişkin tespit uyarınca da, uluslararası anlaşmanın sonlandırılmasının üye devlet bakımından sonuçları ABİHA m. 351 kapsamında değerlendirilmeyecektir.

c. Üye Devletler Arası Yardımlaşma

ABİHA m. 351/2, uluslararası anlaşmanın AB hukukuna uyumu için gerekli tüm tedbirleri alma yükümlülüğünü sadece uluslararası anlaşmaya taraf olan üye devlet(ler) için değil; diğer üye devletler için de getirmiştir. Madde metnine göre bu tedbirler alınırken üye devletler ihtiyaç duyulması halinde birbirlerine yardımcı olur ve gerektiğinde ortak bir tavır benimser. Bu düzenleme tarzının Avrupa bütünleşmesinin genel özelliklerinin de bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Zira madde ile korunmaya çalışılan menfaat AB hukukunun önceliği ilkesidir ve uluslararası anlaşmaya taraf

⁸⁶ ABA m. 5/4.

⁸⁷ Case C-84/98, *Commission v. Portugal*, ECR 2000 I-5215, para. 59; ayrıntılı değerlendirme için bkz. GINTER C. et al.: "Loyalty to the EU and the Duty to Revise Pre-Accession International Agreements", *Juridica International* XX/2013, s. 130.

⁸⁸ *Commission v. Portugal* [2000], para. 37 ve 59.

⁸⁹ *Centro-Com* [1997], para. 30; KOUTRAKOS s. 308.

olmayan devletlerin de bu uyuşmazlıkların giderilmesinde menfaati bulunmaktadır. Bütünleşme; karşılıklı ilişkilerden çok, birlikte ortak bir amaca yönelik olarak hareket etme temeli üzerine kurulmuştur. Bu nedenle, üye devletlerin birinin AB hukukuna aykırı uluslararası sorumluluklarının varlığı Birliğin işleyişini bozacaktır. Dolayısıyla, sadece âkit üye devlet(ler) değil; diğer üye devletler de bu uyuşmazlıkların giderilmesini sağlamakta âkit üye devlet(ler)e yardım yükümlülüğü altındadır.

Uluslararası anlaşmaya taraf olmayan üye devletler bakımından getirilen bu yükümlülüğün dayanağı ise, ABA m. 4/3'te düzenlenen dürüst işbirliği ilkesidir. Hukuk Sözcüsü *Maduro*, üye devletlerin üçüncü devletlerle akdettiği ve AB hukuku ile çatışan doğrudan yabancı yatırım anlaşmalarına⁹⁰ ilişkin *Commission v. Austria* davasında sunduğu Görüşünde, ABİHA m. 351'in Antlaşma'da düzenlenen dürüst işbirliği ilkesinin bir sonucu olduğunu belirtmiştir.⁹¹ Davaya ilişkin kararda da Divan, dürüst işbirliği ilkesine açıkça atıf yapmasa da; Hukuk Sözcüsü *Maduro*'nun görüşü doğrultusunda hareket etmiştir.⁹² Divan, birden çok üye devletin aynı AB kuralını ihlaline ilişkin yaptığı yargılamasında, üye devletlerin karşılıklı yardımlaşma görevleri olduğuna hükmetmiştir.⁹³ Konuyla ilgili Divan kararlarına göre; ABİHA m. 351/2 uyarınca uyumsuzlukların giderilmesi konusunda üye devletler birbirlerine yardımcı olmalıdır ve Komisyon da bu karşılıklı yardımlaşmayı koordine etme ve ortak tavrın benimsenmesi için gerekli adımları atma yükümlülüğü altındadır.⁹⁴

Sonuç olarak, ABİHA m. 351/2'de düzenlenmiş olan uyumsuzlukları giderme yükümlülüğü, sadece ilgili uluslararası anlaşmaya taraf üye devleti değil; tüm üye devletleri bağlamaktadır. Uluslararası anlaşmaya taraf olan veya olmayan tüm üye devletler arasındaki bu yardımlaşma yükümlülüğünün dayanağı ise, ABA m. 4/3'te düzenlenen dürüst işbirliği

⁹⁰ “Doğrudan yabancı yatırım”, “*Foreign Direct Investment (“FDI”)*” ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

⁹¹ Hukuk Sözcüsü *Maduro*'nun C-205/06 ve Case C-249/06 sayılı davalara ilişkin 10 Temmuz 2008 tarihli Görüşü, para. 33.

⁹² CASOLARI F.: “The Principle of Loyal Cooperation: A ‘Master Key’ for EU External Representation?”, BLOCKMANS S./ WESSELS R. A. (eds.): *Principles and Practices of EU External Representation*, CLEER Working Papers No. 5, 2012, s. 25.

⁹³ Case C-249/06, *Commission v. Sweden*, ECR 2009 I-1335, para. 43-44; Case C-205/06, *Commission v. Austria*, ECR 2009 I-1301, para. 43-44; Case C-118/07, *Commission v. Finland*, ECR 2009 I-10889, para.34-35

⁹⁴ *Commission v. Portugal* [2000], para. 38.

ilkesidir. Üye devletlere ek olarak, AB hukukunun koruyucusu kabul edilen Komisyon da, ABİHA m. 351/1 kapsamındaki uyumsuzlukları çözmek için gerekli önlemleri almakla yükümlü sayılmaktadır.

Çalışmanın bu kısmına kadarki bölümünde ABİHA m. 351 ile getirilen kural ve üye devletlerin bu kurala ilişkin yükümlülükleri incelenmiştir. Bundan sonraki kısım ise bu kuralın adaylık sürecine etkilerini tetkik edecektir.

IV. ABİHA m. 351'in Adaylık Sürecine Yansımaları

ABİHA m. 351, Kurucu Antlaşmada düzenlenmesi ve lafzı nedeniyle esas itibariyle üye devletleri ilgilendiren bir hükümdür. Fakat hüküm, üye devletlerin üye olmadan önceki uluslararası yükümlülüklerine AB hukuku karşısında öncelik sağlaması sebebiyle üyelik yolundaki aday ülkeler açısından da önem arz etmektedir. Nitekim AB hukukuna en uygun çözüm, aday ülkelerin AB hukuku ile çatışan uluslararası yükümlülüklerinin üyelik öncesi dönemde sona erdirilmesidir. Bu bölümde ABİHA m. 351 ile bağlantılı üyelik öncesi AB düzenlemeleri; genel olarak katılım senetleri⁹⁵, Türkiye özelinde de Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi başlıkları altında değerlendirilecektir.

a. ABİHA m. 351'in Mevcut Katılım Senetlerine Yansımaları

Birliğe katılımın koşullarını ayrıntılı olarak düzenleyen katılım senetleri, ABİHA m. 351'in üyelik öncesi sürece etkisi olarak, aday devletlerin AB hukuku kuralları ile bağdaşmayan uluslararası yükümlülüklerinin müzakere edilmesi veya sonlandırılması hakkında çatışma hükmü içermektedir. Zira aday devletin AB hukuku ile uluslararası anlaşma hükümlerinden kaynaklanan yükümlülükleri arasındaki uyumsuzlukların çözümü açısından üye devletin AB'ye katılma tarihi ciddi önem arz etmektedir. Katılım sonrası devam eden uyumsuzluklar bakımından uluslararası anlaşma hükmüne üstünlük tanınırken; katılım öncesi uyuşmazlıklar adaylık müzakereleri süresince değiştirilebilir. Dolayısıyla, ABİHA m. 351 açısından kilit kavram "katılım tarihi"dir. Katılım tarihi, katılan devlet ve diğer tüm üye devletlerin imzalayarak kendi anayasal kurallarına göre onayladığı katılım antlaşması ile belirlenen tarihtir.⁹⁶ Bu bölümde, katılım tarihleri dikkate alınarak ABİHA m. 351 kapsamındaki çatışmaların katılım senetlerine yansımaları, üç ana başlık

⁹⁵ "Katılım senedi", "*Act of Accession*" ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

⁹⁶ Bkz. ABA md. 49.

altında incelenecektir. Bunlardan ilki 2004 öncesi genişlemelere, ikincisi 2004 ve 2007 genişlemelerine ve üçüncüsü de 2013 genişlemesine ilişkin katılım senetlerindeki düzenlemelerdir.

i. 1973 ile 1995 Tarihleri Arasındaki Genişlemelere İlişkin Katılım Senetleri

1995'e kadar olan genişleme sürecinde katılım senetleri genel olarak uluslararası ilişkilerle bağlantılı ve sınırlı uygulama anlaşmaları olarak görülmüştür.⁹⁷ Bu değerlendirme ilk dört genişleme dalgasının 2004 ve sonrasındakilere nazaran daha az sayıda ve hukuki, ekonomik ve sosyal yapıları itibarıyla birbirine daha çok benzeyen devletlerin katılımı ile gerçekleşmiş olmasının da bir sonucudur. Bu katılım anlaşmaları, katılan devletlerin uluslararası anlaşmalarına ilişkin az sayıda hüküm içermekteydi. Örneğin; Danimarka, İrlanda ve Birleşik Krallık'ın Katılım Senedi ("Katılım Senedi [1973]")⁹⁸ m. 3-6 arasında katılan devletlerin üyelik ile birlikte uluslararası düzenlemelerinde yapılacak değişiklikler, genel bir dille ve bağlı olacakları başlıca AB düzenlemeleri ekseninde yazılmıştır. Bu Katılım Senedi [1973] m. 5, açık olarak ABİHA m. 351'e⁹⁹ atıf yaparak, katılımı birlikte ABİHA m. 351'in, yeni üye devletlerin önceki tarihli uluslararası anlaşmaları bakımından geçerli olacağını düzenlemekle yetinmiştir. Diğer üç katılım senedi¹⁰⁰ de aynı düzenlemeyi içermektedir.

Sonuç olarak, 2004 öncesi genişlemelerde katılan devletlerin ABİHA m. 351 kapsamındaki uluslararası anlaşmalarına ilişkin ayrıntılı düzenleme öngörülmemiştir. Katılımın koşullarını düzenleyen katılım senetleri, doğrudan ABİHA m. 351'e atıf yapmak suretiyle üye devletlere katılım sonrasında bu maddeye dayanma imkânı vermiştir.

ii. 2004 ve 2007 Genişlemelerine İlişkin Katılım Senetleri

2004 ve 2007 genişlemelerinin, ABİHA m. 351 ile bağlantılı katılım senedi maddeleri aynıdır. Bu nedenle 2004 katılımına ilişkin bu kısımda yapılan değerlendirmeler iki katılım senedini de kapsamaktadır. Bu başlık

⁹⁷ LICKOVA, s. 473.

⁹⁸ OJ (1973) L 73/14.

⁹⁹ Orijinal metinde AET Antlaşması m. 234. 2004 öncesi diğer üç Katılım Senedinde de aynı şekilde ifade edilen madde AET m. 234 (ABİHA m. 351)'e ek olarak bu maddenin AAET Antlaşması'ndaki muadili m. 105'i de belirtmektedir.

¹⁰⁰ Yunanistan'ın Katılım Senedi, OJ (1979) L 291/17; İspanya'nın Katılım Senedi, OJ (1985) L 302/23 m. 3-6. Ayrıca bkz. Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in Katılım Senedi, OJ (1994) C 241/21, m. 4-7.

altında 2004 ve 2007 tarihli genişlemelerin koşullarını ayrıntılı olarak düzenleyen Katılım Senetlerinin ABİHA m. 351 ile bağlantılı 6. maddeleri incelenecektir.

Geneli itibariyle 2004 ve 2007 genişlemelerine ilişkin katılım senetlerinin ABİHA m. 351 ile bağlantılı hükümleri, aday devletler açısından önceki katılım senetlerine nispeten daha sınırlayıcı ve ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Bu değişikliğin sebebi ise, 2004 ve 2007 genişlemelerinin daha önce benzeri görülmemiş ölçüde geniş olması ve katılım öncesinde çözülmeyen uyumsuzlukların katılım sonrasında yönetilmesinin zorluğu olarak değerlendirilmektedir.¹⁰¹ ABİHA m. 351'e ilişkin katılım senetlerindeki yaklaşım değişikliği 2004 genişlemesine ilişkin Katılım Senedi ("Katılım Senedi [2003]")¹⁰² m. 6'da açık şekilde görülebilir. Zira 2004 öncesindeki katılım senetlerinde bir cümleden ibaret olan hükmün¹⁰³ 2003 yılı Katılım Senedi'ndeki karşılığı olan m. 6, tam olarak 12 fıkra ve bir buçuk sayfa uzunluğunda ayrıntılı bir hükümdür.

Katılım Senedi [2003]'nin konu ve düzenleme tarzı olarak ABİHA m. 351'e en yakın hükmü ABİHA m. 6/10'dur. Katılım Senedi [2003] m. 6/10'un tam metni şudur;

"Yeni üye devletler, katılım tarihlerinden itibaren geçerli olmak üzere, Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması da dahil olmak üzere, üçüncü devletlerle yaptıkları tüm serbest ticaret anlaşmalarından çekilmelidirler.

Bir veya daha fazla yeni üye devlet ile bir veya daha fazla üçüncü devlet arasındaki anlaşmalar, bu Senet'ten doğan yükümlülüklerle bağdaşmadığı ölçüde, ilgili yeni üye devlet tespit edilen bu uyumsuzlukları gidermek için gerekli tüm tedbirleri alır. Yeni üye devlet, katılımı öncesine, bir veya daha fazla üçüncü devlet ile arasındaki bu anlaşmaları uyarlamakta zorlukla karşılaşıyorsa, bu anlaşmalardan, anlaşmaların ilgili hükümlerine uygun olarak, çekilmelidir."

Bu hüküm uyarınca katılan devletler, Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması da dâhil olmak üzere, tüm serbest ticaret anlaşmalarından katılım tarihleri itibariyle çekilmelidirler. Serbest ticaret anlaşmaları dışındaki

¹⁰¹ LICKOVA, s. 473.

¹⁰² Çek Cumhuriyeti, Estonya, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovenya ve Slovakya'nın Katılım Senedi, OJ (2003) L 236/33 ("Katılım Senedi [2003]"), m. 6. Ayrıca bkz. Romanya ve Bulgaristan'ın Katılım Senedi, OJ (2005) L 157/203 ("[Katılım Senedi [2005]"), m. 6.

¹⁰³ Bkz. Danimarka, İrlanda ve Birleşik Krallık'ın Katılım Senedi m. 5.

uluslararası anlaşmalara ilişkin olarak da lafzen ABİHA m. 351'e yakın bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre, bir veya birden çok katılan üye devletin bir veya daha çok üçüncü devlet ile imzaladıkları anlaşmalardan doğan yükümlülükleri ile Katılım Senedi [2003]'nden doğan yükümlülükleri arasında uyumsuzluk olması halinde katılan üye devletler bu uyumsuzlukları çözmelidir. Eğer bu uyumsuzluklar katılım öncesinde söz konusu uluslararası anlaşmaların uyarlanması suretiyle çözülemiyorsa, yeni üye devletler bu uluslararası anlaşmalardan çekilmelidir.

Katılım Senedi [2003] m. 6/10 ile ABİHA m. 351, birkaç yönden karşılaştırılabilir. Konu bakımından Katılım Senedi [2003] metni daha açıktır; fıkra açıkça yeni üye devletlerin yükümlülükleri demektir. Tarih bakımından ise ABİHA m. 351, madde konusu uyumsuzlukların katılım sonrası çözülmesini düzenlerken; Katılım Senedi [2003], uyumsuzlukların katılım öncesi çözülmesini öngörmektedir. Çözüm yollarına ilişkin olarak da Katılım Senedi [2003] metni daha açıktır; madde uyumsuzlukları çözmek için uygun her türlü adımın atılması gerektiğini, aksi takdirde uluslararası anlaşmadan çekilme gerekliliğini düzenlerken; ABİHA m. 351 çekilme gerekliliğini açık olarak düzenlememekte, üye devletlere uyumsuzlukları çözme yolları bakımından geniş bir takdir hakkı tanımaktadır. İki düzenleme arasındaki bir diğer fark ise; ABİHA m. 351/2, uyumsuzlukları giderme konusunda sadece uluslararası anlaşmaya taraf olan üye devletin değil; diğer üye devletlerin de, hatta uygulamada ABAD içtihadı uyarınca Komisyonun da, çaba göstermesi gereği düzenlenmişken¹⁰⁴; Katılım Senedi [2003] uyarınca, uyumsuzlukları çözme yükümlülüğü sadece uluslararası anlaşmaya taraf olan ve AB'ye katılan devlete getirilmiştir. Bu fark, katılan devlet ile diğer üye devletler arasında üyelik ile bağlantılı bir dürüst işbirliği ilişkisinin katılım tarihinden önce kurulmamış olmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Katılım Senedi [2003] hükmünde dikkat çeken bir farklılık ise; katılan devletlerin Senetten doğan yükümlülükleri ile bağdaşmayan uluslararası anlaşmalarındaki uyumsuzlukları uyarlamakta zorlanıyorsa, bu anlaşmalardan, anlaşmaların ilgili hükümlerine göre çekilmesi yükümlülüğüdür. Bu düzenlemeden, uluslararası anlaşmada çekilmeye ilişkin hüküm bulunmuyorsa da çekilme yükümlülüğü var mıdır sorusu doğabilir. Bu soruyu ABAD'ın m. 351'e ilişkin kararları doğrultusunda cevaplamak gerekirse, uluslararası anlaşmada çekilmeye ilişkin hüküm yoksa da, katılan devletler Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin ilgili hükümlerine göre uluslararası anlaşmadan çekilmelidir.

¹⁰⁴ Bkz. *Commission v. Portugal* [2000], para. 38.

ABİHA m. 351 ile Katılım Senedi [2003] arasında, uygulamada esaslı bir değişikliğe yol açmayacağını düşündüğümüz bir diğer farklılık ise; uluslararası anlaşma ile çatışan AB hukukunun tanımıdır. Bu kapsamda ABİHA m. 351, “Antlaşmalar’daki hükümler” ifadesini kullanırken; Katılım Senedi [2003], “bu Senet’ten doğan yükümlülükler” ifadesini kullanmaktadır. Genel olarak, Katılım Senedi [2003] ve ABİHA m. 351, katılan devletlerin katılım öncesi uluslararası anlaşmaları ile AB hukukunun çatışan hükümleri bakımından birbirini tamamlamaktadır. Bu uyumsuzlukların katılım öncesi dönemde çözülmesi Birlik açısından daha uygun olacağından Katılım Senedi [2003] düzenlemesi daha ayrıntılı ve açıktır.¹⁰⁵ Bu nedenle iki düzenleme arasında özel hüküm – genel hüküm ilişkisi olduğu söylenebilir.

Benzer konuları düzenleyen bu iki düzenleme arasındaki ilişki bakımından akla gelebilecek bir soru, katılan devletin Katılım Senedi [2003] m. 6/10’daki yükümlülüğünü yerine getirmeden AB’ye girmesi halinde, AB hukuku ile çatışan uluslararası anlaşma hükmüne üyelik sonrası dönemde ABİHA m. 351/1’e göre öncelik tanınıp tanınmayacağı konusudur. Bu soruya cevap veren bir ABAD kararı bulunamaması nedeniyle, mümkün görülen iki olası çözüm değerlendirmesi yapılacaktır. Bunlardan ilkinde göre; Katılım Senedi [2003] m. 6/10, ABİHA m. 351’den farklı bir düzenleme getirmemektedir. Zira Katılım Senedi [2003] maddesi; ABİHA m. 351’e ilişkin olarak ABAD kararlarında yapılan yorum ilkelerini açıkça madde metnine yerleştirmiş ve ek olarak da serbest ticaret anlaşmalarından ayrıca çekilmesini gereği düzenlenmiştir. Bu nedenle ABAD’ın, AB hukuku ile uyumsuz hüküm içeren uluslararası anlaşma hükümlerine de katılım sonrası dönemde ABİHA m. 351/1’e paralel olarak öncelik tanıyabileceği düşünülebilir. Daha olası görülen diğer çözüm ise, katılım sonrası çıkan bu anlaşmalara özel hüküm niteliğindeki Katılım Senedi [2003] hükmünün

¹⁰⁵ Katılım Senedi [2003]’ün, ABİHA m. 351 ile bağlantılı olabileceğini düşündüğümüz bir diğer düzenlemesi ise Katılım Senedi [2003] m. 6/9’dur. Hüküm, balıkçılığa ilişkin anlaşmalarla ilgili olarak; katılan devletlerin üçüncü devletlerle imzaladıkları bu anlaşmaların, katılım tarihinden itibaren Birlik tarafından yönetileceği düzenlenmektedir. Katılan devletlerin bu anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülükleri, bu anlaşmaların geçici olarak devam ettirildiği süre içerisinde korunacaktır. Konsey, Komisyon’un teklifi üzerine, nitelikli oy çokluğu ile alacağı karar ile bu anlaşmaları bir yıldan uzun olmayacak şekilde uzatabilecektir. Dolayısıyla üye devletler katılım ile birlikte balıkçılığa ilişkin uluslararası anlaşmaları üzerindeki yetkilerini Birliğe devretmekte ve bu anlaşmalar en geç bir yıl sonunda Birlik tarafından sonlandırılmaktadır.

uygulanmasıdır. Zira Katılım Senedi [2003] maddesi açık olarak, AB hukuku ile uluslararası anlaşma hükümleri arasındaki uyumsuzlukların *katılım tarihi öncesinde* çözülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle katılım tarihi öncesinde bu uyumsuzlukları giderme yükümlülüklerini yerine getirmeyen üye devletlerin aynı uyumsuzluklara ilişkin ABİHA m. 351'e göre öncelik talep edememesi gerekir. Zira Katılım Senedi [2003] maddesinin amacı bu uyumsuzlukların katılım tarihi öncesinde sonlandırılması suretiyle ABİHA m. 351 kapsamında AB hukukunun önceliğine getirilebilecek istisnaları daraltmaktır. Katılım Senedi [2003]'ndeki açık yükümlülüğünü yerine getirmeyen üye devletlere ABİHA m. 351'e dayanma imkânı tanınması, Katılım Senedi [2003]'ndeki düzenlemenin amacı ile çelişecektir. Dolayısıyla AB hukuku ile çatışan uluslararası yükümlülüklerini AB hukukuna uygun hale getirmeyen ve 2004 sonrasında Birliğe katılan üye devletlerin sorumluluğuna, kanaatimizce, genel hüküm niteliğindeki ABİHA m. 351'e göre değil; Katılım Senedi [2003]'nin ilgili özel hükmüne göre gidilebilecektir denebilir.

Sonuç olarak; 2004 ve 2007 yıllarındaki genişlemelere ilişkin katılım senetleri; 1995 ve öncesi katılım senetlerinden farklı olarak katılan devletlerin uluslararası anlaşmalarını sınıflandırarak ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir. ABİHA m. 351'e en yakın olarak düzenlenmiş uluslararası anlaşma grubuna ilişkin metin Katılım Senedi [2003] m. 6/10'da bulunabilir. Bu madde, açıkça serbest ticaret anlaşması ismi dahi vermekte ve katılan devletin Katılım Antlaşması ile üstlendiği AB hukuku yükümlülükleri ile bağdaşmayan uluslararası yükümlülüklerini hangi tarihe kadar ve nasıl uyarlaması gerektiğini düzenlemektedir. Dolayısıyla bu madde için ABİHA m. 351'in üyelik öncesi dönemdeki simetriğidir denebilir. Madde, 2004 öncesi genişlemelerde olmayan bu düzenleme ile yeni katılan devletlerin, üçüncü devletlerle yaptıkları uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan ve AB hukuku ile bağdaşmayan uluslararası yükümlülüklerine ilişkin olarak, 2004 öncesi döneme nazaran daha ayrıntılı, ağır ve ABİHA m. 351'e göre özel hüküm olma niteliği nedeniyle öncelikle uygulanabilecek bir yükümlülük getirmiştir.

iii. 2013 Genişlemesine İlişkin Katılım Senedi

Bu başlık altında 2013 yılındaki en son genişlemeye ait katılım senedi incelenecektir. Bu katılım senedi, hem en güncel katılım senedi olması hem

de Türkiye'ninki ile aynı lafza sahip müzakere çerçeve belgesine dayanması sebebiyle Türkiye açısından önemli bir örnektir. Hırvatistan'ın Birliğe katılımının koşullarını düzenleyen Katılım Senedi¹⁰⁶ ("Katılım Senedi [2011]"), geneli itibariyle 2003 ve 2005 tarihli Katılım Senetlerindeki kategorileri izlemektedir. Bu nedenle aksi belirtilmediği sürece Katılım Senedi [2003] hakkında bir üst başlıkta yapılan incelemeler, 2013 genişlemesi için de geçerli olacaktır.

Hırvatistan'ın üyelik müzakerelerine ilişkin 3 Kasım 2005 tarihli Müzakere Çerçeve Belgesi¹⁰⁷ para. 18; Hırvatistan'ın üye olmasının getireceği hak ve yükümlülüklerden biri olarak Hırvatistan tarafından akdedilmiş ve üyelik yükümlülükleri ile bağdaşmayan uluslararası anlaşmaların sonlandırılmasını saymıştır. Katılım Senedi [2011] ise Hırvatistan'ın üyelik öncesi uluslararası anlaşmalarına ilişkin olarak, 2004 ve 2007 Katılım Senetleri m. 6/10'un aynısına Katılım Senedi [2011] m. 6/9'da yer vermektedir. Katılım Senedi [2011] m. 6/9 uyarınca Hırvatistan, Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması dahil olmak üzere diğer serbest ticaret anlaşmalarını sonlandırmalı; bu Senetle bağdaşmayan yükümlülükler içeren ve üçüncü devletlerle akdettiği uluslararası anlaşmaları AB hukukuna uygun hale getirmeli, getiremiyorsa da bunlardan çekilmelidir. Bu maddeye ilişkin olarak bir önceki bölümde Katılım Senedi [2003] m. 6/10'a ilişkin yaptığımız değerlendirmeler aynen geçerlidir. Farklı ve Türkiye açısından da önemli görülerek eklemek istediğimiz ise; Hırvatistan'ın katılımına ilişkin Müzakere Çerçeve Belgesi para. 18 üyeliğin getireceği hak ve yükümlülüklerle bağdaşmayan uluslararası anlaşmaların doğrudan sonlandırılması gerektiğini düzenlerken; Katılım Senedi [2011] Hırvatistan'ın bu kapsamdaki yükümlülüklerine ilişkin olarak daha ayrıntılı ve yumuşak bir düzenleme içermektedir. Doğrudan sonlandırma sadece serbest ticaret anlaşmaları için öngörülürken; diğer uluslararası anlaşmalara ilişkin olarak öncelikle AB hukuku ile olan uyumsuzlukların giderilmesi, bu mümkün değilse uluslararası anlaşmadan çekilme gerekliliğini düzenlemektedir.

Sonuç olarak, Hırvatistan'ın Birliğe katılımının koşullarını düzenleyen Katılım Senedi [2011] m. 6, katılan devletlerin katılım öncesi uluslararası

¹⁰⁶ Hırvatistan'ın Katılım Senedi, ("[Katılım Senedi [2011]]"), OJ (2012) L 112/55.

¹⁰⁷ http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/croatia/st20004_05_hr_framedoc_en.pdf (08/09/2015).

anlaşmalarının durumunu düzenleyen en güncel belge olması ve Türkiye ile aynı lafza sahip Müzakere Çerçeve Belgesi kullanılması sebepleriyle önemlidir. Bu belge, geneli itibariyle 2004 ve 2007 katılımlarına ilişkin katılım senetleri esasında kaleme alınmıştır. Dolayısıyla, AB yeni katılan devletlerce üyelik sonrasında ABİHA m. 351'e dayanılması ihtimalini olabildiğince kısıtlamaya çalışmaktadır. Bu durum, ABİHA m. 351'e dayanma konusunda 2004'ten önce ve sonra üye olan devletler bakımından Birlik içinde bir çelişkiye neden olmaktadır. Zira 2004 sonrası üye devletlerin bu maddeye dayanması katılım koşulları yoluyla kısıtlanırken, 2004'ten önce üye olan devletler ABİHA m. 351'e daha kolay dayanabilmektedir.¹⁰⁸

b. ABİHA md. 351'in Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesine Yansımaları

ABİHA m. 351'in üye devletlere ve katılan devletlere etkilerini inceledikten sonra, bu başlık altında ABİHA m. 351 ile getirilen kuralın Türkiye'nin adaylık sürecine nasıl yansıdığı Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi ("MÇB") metni ekseninde değerlendirilecektir. Bu noktada; MÇB'nin hukuki bağlayıcılığı olmayan¹⁰⁹, üyelik müzakerelerine ilişkin genel esasları belirleyen siyasi bir belge olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu bölümde; MÇB'deki, Türkiye'nin üye olması halinde ABİHA m. 351 kapsamında kalacak uluslararası anlaşmalarına ilişkin düzenlemeler, öncelikli olarak çalışmanın ilk başlığı altında incelenen genel kural ile karşılaştırılacaktır. Bu incelemeyi takiben ABİHA m. 351 içtihadı ve son katılım senetleri ışığında Türkiye'nin katılımı halinde bu konunun nasıl düzenlenebileceği ve Türkiye'nin konuya ilişkin yapması gereken değerışikliklere ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır.

MÇB paragraf 11 bir çatışma hükmüdür ve ABİHA m. 351'e benzer bir düzenlemeyi içermektedir. Paragraf, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara ilişkin şu düzenlemeyi getirmektedir;

"Türkiye'nin bir üye devlet olmasının getireceği tüm hak ve yükümlülükler, Türkiye ve Topluluklar arasındaki mevcut tüm ikili anlaşmaların ve Türkiye tarafından akdedilmiş üyelik yükümlülükleriyle bağdaşmayan tüm diğer uluslararası anlaşmaların sona erdirilmesini

¹⁰⁸ Ayrıntılı değerlendirme için bkz. LICKOVA, s. 474.

¹⁰⁹ BAYKAL S.: "AB Hukukunun Temel İlkeleri Çerçevesinde AB'ye Katılım ve Türkiye'nin Müzakere Çerçeve Belgesinde Yer Alan Esaslar", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, 2013, s. 27.

gerektirir. Ortaklık Anlaşmasının müktesebattan farklılık gösteren hükümleri, katılım müzakerelerinde emsal teşkil etmez.”¹¹⁰

MÇB, esas itibariyle ABİHA m. 351’e benzer bir konuyu düzenlese de; ciddi farklılıklar içermektedir. MÇB öncelikli olarak Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaları iki ana gruba¹¹¹ ayırmıştır. Bu iki grup arasında da anlaşmaların tarafları ve sonuçları bakımından ayırım yapmıştır. Düzenleme ilk olarak Türkiye’nin üyeliği ile birlikte Türkiye ile Topluluklar (şu anki hali ile Birlik) arasındaki tüm ikili anlaşmaların sona erdirileceğini belirtmektedir. Bu anlaşmalar açısından anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülük ayırımı yapılmamıştır. Böyle bir ayırımın yapılmaması da çok doğaldır; zira üyelik ile Türkiye de Toplulukların (Birliğin) bir parçası haline gelecek, yani anlaşmanın bir tarafı diğer tarafa geçecektir. Tek taraflı bir anlaşmanın da hukuken var olması mümkün olmadığından anlaşma sona erecektir.

MÇB ile düzenlenen ikinci grup anlaşmalar ise, ABİHA m. 351/1’e denk sayılabilecek anlaşmalardır. Bunlar, Türkiye’nin üyelik tarihinden önce, şu anda, taraf olduğu ve üye olduktan sonra bu anlaşmalardan doğan yükümlülükleri ile Kurucu Antlaşmalardan doğan yükümlülükleri çatışacak anlaşmalardır. Önceki kısımlarda yapılan açıklamalar neticesinde muhtemel çatışmaların da bu paragraf kapsamında sayıldığı söylenebilir.

Önceki katılım senetleri örnekleri göz önünde tutulacak olursa; olası bir katılım halinde Türkiye’yi taraf olduğu uluslararası anlaşmalara ilişkin olarak ayrıntılı ve ağır koşullar beklediği söylenebilir. Nitekim bir üst bölümde incelendiği üzere; 2004, 2007 ve 2013 genişlemeleri, kendilerinden önceki katılımlardan farklı olarak katılan devletlerin uluslararası

¹¹⁰ Orijinal metnin İngilizcesi şudur;

“*The resulting rights and obligations, all of which Turkey will have to honour as a Member State, imply the termination of all existing bilateral agreements between Turkey and the Communities, and of all other international agreements concluded by Turkey which are incompatible with the obligations of membership. Any provisions of the Association Agreement which depart from the acquis cannot be considered as precedents in the accession negotiations.*”

¹¹¹ Paragrafın son fıkrası ise, Ortaklık Antlaşmasına diğer uluslararası anlaşmalardan ve müktesebattan farklı bir statü tanımaktadır. Paragraf metni uyarınca Ortaklık Anlaşmasının müktesebattan farklı hükümleri katılım müzakerelerine esas teşkil etmeyecektir. Birliğe katılım ile birlikte bu antlaşma da sonlanacağından, ABİHA m. 351 kapsamında değerlendirilmesine gerek görülmemiştir.

anlaşmalarına ilişkin olarak ayrıntılı düzenlemeler ve giderek artan yükümlölükler içermektedir. Türkiye'yi, AB hukuku yükümlölükleri ile uyuşmayacak kendi uluslararası anlaşmaları bakımından bunlara benzer bir katılım senedi beklemektedir ve bu anlaşmalara ilişkin olarak üyelik tarihi sonrasında ABİHA m. 351'e dayanma şansı da az olacaktır. Bu nedenle bu anlaşmaların müzakere süreci içinde AB hukuku yükümlölükleri ile uygun hale getirilmesi suretiyle doğrudan uluslararası anlaşmanın sonlandırılmasının doğuracağı hukuki ve siyasi sorunlar azaltılabilir. Nitekim ABİHA m. 351 incelenirken de görüldüğü üzere, üye devletin uluslararası anlaşmalarının AB hukukuna uyumlu hale getirilmesi veya sonlandırılması nedeniyle karşılaşılan zorluklar AB tarafından dikkate alınmamaktadır.

Katılım Antlaşması ile ABİHA m. 351 arasında bağlantı bakımından Türkiye'nin taraf olduğu serbest ticaret anlaşmalarının da gündeme gelebileceği düşünülebilir. Güncel katılım senetlerinin serbest ticaret anlaşmaları konusundaki sert tutumu göz önünde tutulacak olursa, Türkiye'nin bu anlaşmalarını sonlandırması gerekliliğinin doğması muhtemel görülmektedir. AB'ye katılımın ekonomik olarak serbest ticaret anlaşmalarından daha yoğun ve ileri bir ekonomik bütünleşme türü olan iç pazara katılımı getirdiği düşünülecek olursa serbest ticaret anlaşmalarının sonlandırılması talebi AB bakımından haklı bir beklentidir.

MÇB'de geçen "üyelik yükümlölükleriyle bağdaşmayan tüm diğer uluslararası anlaşmaların sona erdirilmesi"ne ilişkin hükmü değerlendirecek olursak; MÇB'nin taraflar bakımından herhangi bir hukuki bağlayıcılığı bulunmamaktadır.¹¹² Dolayısıyla, MÇB metninden yola çıkılarak Türkiye'nin üyelik yükümlölükleri ile bağdaşmayan uluslararası anlaşmaları sonlandırma konusunda kesin bir yükümlölüğü olduğu söylenemez. Bununla birlikte, bir önceki başlıkta Hırvatistan'ın Müzakere Çerçeve Belgesi ve Katılım Senedi'nde incelendiği üzere; katılım senedi, müzakere çerçeve belgesindeki mutlak sonlandırma yükümlölüğünü izlemeyebilir. Nitekim Türkiye ile aynı MÇB metninin kullanıldığı Hırvatistan genişlemesine ilişkin Katılım Senedi de 2003 ve 2005 gelişmelerine paralel bir şekilde, üyelik ile bağdaşmayan uluslararası yükümlölüklerin öncelikli olarak uyarlanması gerektiğini eğer uyarlama yolu ile üyelik yükümlölüklerine uygun hale

¹¹² BAYKAL (2013), s. 27.

getirilemiyorsa sonlandırılması gerektiğini düzenlemektedir. Benzer şekilde, katılım senetlerindeki bu uluslararası yükümlülüklerle ilişkin düzenlemelerin kaynağı olan ABİHA m. 351'e ilişkin değerlendirmelerimize de atıf yapacak olursak; orada da sonlandırma açık olarak düzenlenmemiş, üye devletlere uluslararası yükümlülüklerini AB hukukuna uygun hale getirme yolları konusunda takdir yetkisi tanımıştır. Maddeye yönelik ABAD içtihadı da önceki tarihli uluslararası anlaşmayı sonlandırmayı son çare olarak değerlendirmekte idi.

Sonuç olarak, ABİHA m. 351'e ilişkin Birlik uygulamaları, katılım senetlerinin katılan devletlerin uluslararası anlaşmalarına ilişkin düzenlemelerindeki güncel değişiklikler ve MÇB incelendiğinde Türkiye'yi uluslararası anlaşmalarına ilişkin olarak 2003, 2005 ve 2011 tarihli Katılım Senetlerine paralel bir belgenin bekleyeceği düşünülebilir. Zira üye devletlerin AB hukuku yükümlülükleri ile çatışan uluslararası anlaşma kaynaklı yükümlülükleri bakımından üyelik tarihinin güncelliği ile orantılı olarak artan bir sorumluluk çizgisi olduğu görülmektedir. Güncel katılım senetlerinde bu konudaki ayrıntılı düzenlemeler ile ABİHA m. 351'e dayanabilme olasılığının da azalması nedeniyle, Türkiye açısından, ileride AB hukuku içinde doğabilecek ihtilafları en aza indirecek tutum; AB hukuku ile çatışabilecek uluslararası yükümlülüklerini yine katılım senetlerindeki düzenlemeleri esas almak suretiyle müzakere süresi içinde AB hukuku ile uyumlu hale getirmek olacaktır.

SONUÇ

ABİHA m. 351 ve bu maddenin katılım sürecine yansımalarına ilişkin yapılan inceleme neticesinde üç yönlü sonuca varılmıştır. Birincisi; AB üye devletleri bakımından ABİHA m. 351'in iki veçhesi bulunmaktadır. Madde bir yandan uluslararası hukuktan bağımsız bir hukuk düzeni olarak gelişen AB hukuku ile uluslararası hukuk arasında üye devletlerin uluslararası yükümlülükleri aracılığıyla bir köprü kurmaktadır. Bunun yolu ise maddede, üye devletlerin AB hukuku ile çatışan üyelik öncesi uluslararası anlaşmalarından kaynaklanan yükümlülüklerine AB hukukuna nazaran öncelik tanınmasıdır. ABİHA m. 351 ile kurulan bu köprünün ikinci ayağı

ise üye devletlerin madde kapsamındaki uluslararası anlaşmalarına tanınan önceliğin sınırları ve getirilen yükümlölüklerdir.

Bu inceleme neticesinde varılan sonucun ikinci yönü ise ABİHA m. 351'in aday devletler açısından doğurduğu sonuçlardır. Bu bakımdan, maddenin uygulanmasına ilişkin olarak 2004 öncesi ve sonrası dönem arasında ciddi bir farklılık olduğu sonucuna varılmıştır. Şöyle ki; 1995 ve öncesi katılım senetleri katılan devletlerin ABİHA m. 351 kapsamındaki uluslararası anlaşmalarına yönelik herhangi bir düzenleme yapmamak suretiyle katılan devletlerin bu maddeye dayanma olasılığını zorlaştırmamaktadır. Buna karşın 2003 ve sonrası katılım senetleri, katılan devletlerin üyelik yükümlölükleri ile çatışan uluslararası yükümlölüklerine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yapmak ve bunların katılım tarihinden önce çözülmesi yükümlölüğünü getirmek suretiyle katılan devletlerin ABİHA m. 351'e dayanma olasılığını, 2004 öncesi genişlemeler nazaran, ciddi oranda zorlaştırmıştır.

İncelemenin Türkiye ile ilgili değerlendirmesi ise, varılan sonuçların üçüncü yönünü oluşturmaktadır. Bu meyanda ilk olarak, Türkiye'yi, 2004 ve sonrası genişlemelere paralel olarak, katılan devletlerin üyelikle bağdaşmayan uluslararası yükümlölüklerini katılım öncesinde AB hukukuna uygun hale getirme eğilimli bir katılım senedinin bekleyebileceği sonucuna varılmıştır. İkinci olarak, MÇB'de geçen uluslararası anlaşmaların sonlandırılması yükümlölüğünün, MÇB'nin niteliği, aynı müzakere çerçeve belgesinin kullanıldığı Hırvatistan genişlemesi ve üye ve katılan devletlerin ABİHA m. 351 kapsamındaki yükümlölüklerine ilişkin uygulama neticesinde hukuken bir bağlayıcılığı olan nihai bir yükümlölük getirmediği sonucuna varılmıştır. Son olarak, ABİHA m. 351 kapsamında yapılan tüm incelemeler neticesinde, Türkiye bakımından, AB hukukundan kaynaklanan yükümlölüklerle çatışacak uluslararası yükümlölüklerin AB hukukuna uygun hale getirilmesi için gerekli düzenlemelerin henüz vakit varken yapılmasının ileride doğabilecek ihtilafları en aza indirmeyi kolaylaştıracacağı, Türkiye'nin taraf olduğu serbest ticaret anlaşmalarının ise büyük ihtimalle katılım öncesinde sonlandırılması gerekeceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

KİTAP

- BOOREN B. V., WESSEL R. A.; *EU External Relations Law-Text, Cases and Materials*; Cambridge University Press, 2014.
- CRAIG P./ DE BURCA G.: *EU Law-Text, Cases, and Materials, Fifth Edition*, Oxford University Press, 2011.
- EECHOUT P.: *External Relations of the European Union-Legal and Constitutional Foundations*, Oxford EC Law Library, 2005.
- DÖRR O./ SCHMALENBACH K. (eds.): *Vienna Convention on the Law of Treaties - A Commentary*, Springer 2012.
- HOLDGAARD R.: *External Relations Law of the European Community*, Wolters Kluwer, 2008.
- KACZOROWSKA A.: *European Union Law*, Routledge, 2011.
- KLABBERS J.: *Treaty Conflict and the European Union*, Cambridge University Press, 2009.
- KOUTRAKOS P.: *EU International Relations Law*, Hart Publishing, 2006.
- ROSAS A. / ARMATI L.: *EU Constitutional Law-An Introduction*, Hart Publishing, 2010.
- VILLIGER M.E.: *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- Avrupa Birliği Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Fıslı: Avukatlar için Yargı ve Temel Haklar Projesi*, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Nisan 2014.

MAKALE VE KİTAP BÖLÜMÜ

- AKGÜL AÇIKMEŞE S.: “Avrupa Birliği’nde Genişleme”, AKÇAY B./ GÖÇMEN İ. (eds.) *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, 2d ed, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.
- BAYKAL S./GÖÇMEN İ.: “Avrupa Birliği Hukukunun Kaynakları Bakımından Normlar Hiyerarşisi”, *Prof. Dr. Erdal Onar’a Armağan*, Ankara 2013.

- BAYKAL S.: “AB Hukukunun Temel İlkeleri Çerçevesinde AB’ye Katılım ve Türkiye’nin Müzakere Çerçeve Belgesinde Yer Alan Esaslar”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, 2013.
- CALLIES C./ RUFFERT M.: *EUV-AEUV Kommentar*, 4. Auflage, Verlag C.H. Beck, München 2012, Art. 351 Rn 1-25.
- CASOLARI F.: “The Principle of Loyal Cooperation: A ‘Master Key’ for EU External Representation?”, BLOCKMANS S./ WESSELS R. A. (eds.): *Principles and Practices of EU External Representation*, CLEER Working Papers No. 5, 2012.
- CREMONA M.: “Disconnection Clauses in EU Law and Practice”, HILLION C./KOUTRAKOS P. (eds.), *Mixed Agreements Revisited-The EU and its Member States in the World*, Hart Publishing, 2010.
- CREMONA M.: “Defending the Community Interest: the Duties of Cooperation and Compliance”, CREMONA M./ DE WITTE B. (eds.): *EU Foreign Relations Law-Constitutional Fundamentals*, Hart Publishing, 2008.
- DENZA E.: “Bilateral Investment Treaties and EU Rules on Free Transfer: Comment on Commission v Austria, Commission v Sweden and Commission v. Finland”, *European Law Review* 35(2), 2010.
- ECKES C.: “Protecting Supremacy from External Influences: A Precondition for a European Constitutional Legal Order?”, *European Law Journal*, Vol. 18, No. 2, March 2012.
- GHOURI A. A.: “Resolving Incompatibilities of Bilateral Investment Treaties of the EU Member States with the EC Treaty: Individual and Collective Options”, *European Law Journal*, Vol. 16, No. 6, November 2010.
- GINTER C. et al.: “Loyalty to the EU and the Duty to Revise Pre-Accession International Agreements”, *Juridica International* XX/2013.
- GRIMES J.M.: “Conflicts Between EC Law and International Treaty Obligations: A Case Study of the German Telecommunications Dispute”, *Harvard International Law Journal* Volume 35 , Number 2, Spring 1994.

- GÖZLER K.: “Uluslararası Andlaşmaları Akdetme ve Onaylama Yetkisi-Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 56-2.
- KOKOTT J.: “AEUV Art. 351 (ex-Art.307 EGV)”, STEINZ R.: *EUV/AEUV: Vertrag über die Europäische Union und Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union*, 2. Auflage, Verlag C.H. Beck, München 2012, AEUV Art. 351 Rn.1-32.
- KLABBERS J.: “Moribund on the fourth of July? The Court of Justice on prior agreement of the Member States”, *European Law Review* 26(2), 2001.
- LAVRANOS N.: “AEUV Artikel 351 (ex-Artikel 307 EGV)”, GOEBEN H./ SCHWARZE J./ HATJE A.: *Europäisches Unionsrecht*, 7. Auflage, 2015, Art. 531 Rn. 1-32.
- LAVRANOS N.: “Protecting European Law from International Law”, *European Foreign Affairs Review* 15, 2010.
- LAMBERT H.: “The EU Asylum Qualification Directive, its impact on the jurisprudence of the United Kingdom and international law”, *International & Comparative Law Quarterly* 2006.
- LICKOVA M.: “European Exceptionalism in International Law”, *The European Journal of International Law*, Vol. 19, no. 3, 2008.
- MANZINI P.: “The Priority of Pre-Existing Treaties of EC Member States within the Framework of International Law”, *European Journal of International Law*, Vol. 12 No. 4, 2001, s. 781-792.
- MAURICIO A.J.: “The Relationship between European Union Law and International Law through the Prism of the Court of Justice’s ETS Judgment: Revisiting Kadi I”, *King's Student Law Review*, Vol. 1, 2013.
- MORGENSTERN F.: “The Convention on the Law of the Treaties between States and International Organizations”, DINSTEIN Y. (ed.): *International Law at a Time of Perplexity, Essays in Honour of Shabtai Rossene Martinus*, Martinus Nijhoff Publishers, 1988, s. 435-448.

PETERSMANN E. U.; “Artikel 234”; VON DER GROEBEN H., THIESSING ve EHLERMANN C. D. (eds.): *Kommentar zum EWG-Vertrag*, 4th ed., 1991.

POTESTA M.: “Bilateral Investment Treaties and the European Union. Recent Developments in Arbitration and Before the ECJ”, *The Law and Practice of International Courts and Tribunals* 8, 2009.

ROSAS A.: “The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States”, *Fordham International Law Journal*, Volume 34, Issue 5, Article 7, 2011.

TERHECHTE J. P.: “Art. 351 TFEU, the Principle of Loyalty and the Future Role of the Member States' Bilateral Investment Treaties”, *European Yearbook for International Economic Law*, January 2010.

AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANI KARARLARI

Case 26/62 *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration*, ECR 1963 I-1.

Case 6/64 *Flaminio Costa v E.N.E.L*, ECR 1964 I-585.

Joined Cases 3, 4 ve 6/76 *Cornelis Kramer and Others*, ECR 1976 I-1279.

Case C-812/79, *Attorney General v. Burgoa*, ECR 1980 I-2802.

Case 294/83 *Parti écologiste "Les Verts" v. European Parliament*, ECR 1986 I-1339.

Case C-286/86, *Ministère public v Gérard Deserbais*, ECR 1988 I-4907.

Case C-286/90, *Anklagemyndigheden v. Poulsen and Diva Navigation Corp.* ECR 1992 I-6019, s. 6052.

Opinion 1/91, ECR 1991 I-6079.

Case C-158/91, *Ministère public et Direction du travail et de l'emploi v. Jean-Claude Levy*, ECR 1993 I- 4287.

Case C-324/93, *The Queen and Secretary of State for the Home Department, ex parte Evans Medical Ltd and Macfarlan Smith Ltd*, ECR 1995 I-563.

Case C-473/93, *Commission v. Luxembourg*, ECR 1996 I-3207.

- Case C-124/95, *The Queen v. H. M. Treasury*, ECR 1997 I-81.
- Case C-62/98, *Commission v Portugal*, ECR 2000 I-5171.
- Case C-84/98, *Commission v. Portugal*, ECR 2000 I-5215.
- Case C-170/98, *Commission v. Belgium*, ECR 1999 I-5493.
- Case C-466/98, *Commission v. United Kingdom*, ECR 2002 I-9427.
- Case C-471/98, *Commission v. Belgium*, ECR 2002, I-9681.
- Case C-467/98, *Commission v. Denmark*, ECR 2002, I-9519.
- Case C-468/98, *Commission v. Sweden*, ECR 2002, I-9575.
- Case C-469/98, *Commission v. Finland*, ECR 2002, I-9627.
- Case C-472/98, *Commission v. Luxembourg*, ECR 2002, I-9741.
- Case C-475/98, *Commission v. Austria*, ECR 2002, I-9797.
- Case C-476/98, *Commission v. Federal Republic of Germany*, ECR 2002, I-9855.
- Case C-216/01 *Budějovický Budvar, národní podnik v Rudolf Ammersin GmbH* ECR 2003 I-13617.
- Cases Joined Cases C-402, 415/05, *Kadi & Al Barakaat Int'l Found. v. Council ("Kadi")*, ECR 2008 I-65-351.
- Cases Joined Cases C-402, 415/05, Hukuk Sözcüsü *Maduro*'nun Görüşü, ECR 2008 I-6351.
- Case C-249/06, *Commission v. Sweden*, ECR 2009 I-1335.
- Case C-205/06, *Commission v. Austria*, ECR 2009 I-1301.
- C-205/06 ve Case C-249/06, Hukuk Sözcüsü *Maduro*'nun 10 Temmuz 2008 tarihli Görüşü.
- Case C-118/07, *Commission v. Finland*, ECR 2009 I-10889.
- Case C-366/10, *Air Transport Association of America and Others* Hukuk Sözcüsü Görüşü, ECR-2011 I-13755.

MAKALE ÇEVİRİSİ / *Translated Articles*

